

PAN-AVRUPA AKDENİZ ANAYASAL HAVZASI VE YENİ ULUSALÜSTÜLÜK*

(PAN-EUROPEAN CONSTITUTIONAL MEDITERRANEAN BASIN AND THE NEW
SUPRA-NATIONALISM)

Pasquale Policastro*

*Avrupa Anayasa Hukuku Araştırma ve Yüksek Öğretim Uluslararası
Merkezi Koordinatörü "ECONET"/*

*Centre Coordinator transnational investigative training and high
European constitutional law "ECONET"*

ÖZET

Bu rapor 27 Nisan 2012'de Marmara Üniversite'sinde gerçekleştirilen sempozyumun sentez raporudur. Sempozyum Türkiye'deki anayasal dönüşüm sorunu üzerinde düşünerek ve herşeyden önce yeni bir Anayasanın onaylanması sürecini Güney Akdeniz kıyı ülkelerinde söz konusu dönüşüm bağlamında ve aynı zamanda özellikle kamu maliyelerinin içinde buldukları mevcut krizde Avrupa'yla bütünleşme çerçevesinde sorulan önemli anayasal sorunlarla birlikte ele almayı hedeflemektedir. Böyle bir görev çerçevesinde yazar ilgili bir çok soruna değinmektedir: anayasalcılığın semerelerinin evrensel değeri, değerler sorunu, bir değer olarak hukuk devleti. Sunulan farklı tebliğlerde işlenen, anayasalcılık ile hukuk devletinin semereleri belirgin kılması, katılımcıların gözünde bir kenara atılacak bir konu değildir. Hukuk devletinin bir değer olarak anlaşılması insan haklarına saygı, anayasal erkler arasındaki denge ile yeterli hukuksal teminatlarda ifadesini bulan yapılar aracılığıyla oluşan bir gerçektir. Bu haklar toplumun tek tek her bir üyesine ve tümüne ait haklardır. Bu nedenle her konuya aynı önemde açılan laiklik de, değerlerin yerleştiği ve hukuk aracılığıyla korunduğu önemli bir çerçeve olarak değerlendirilebilir. Sempozyum Güney, Doğu ve Kuzey

* Farnsızcadan çeviren Reha Yünlüel.

* Barcelona (İspanya), Monpelye (Fransa), Milano (İtalya), Şçeçin (Polonya) Üniversiteleri Avrupa Anayasa Hukuku'na bağlı Üniversitelerarası Mastır Eş Başkanı İkincil görevi: Avrupa Anayasa Hukuku Araştırma ve Yüksek Öğretim Uluslararası Merkezi Koordinatörü "ECONET": Gojuv'daki Vielkopolski Devlet Üniversitesi Uygulamalı Bilimler. Bu raporu bitirdiğim dönemde Milano Üniversitesi ekonomistlerinden Prof. Oscar Garavello aramızdan ayrıldı. Oscar bir ekonomist olarak araştırmalarının önemli bir kısmını hukukumuzun ve aynı zamanda birlikte yaşamamızın buna bağlı olduğuna inanarak Akdeniz havzasına ayırmıştı. Bu mütevazı saygıları onun bizi aydınlatan sevgili anısına ithaf ediyorum.

Akdeniz kıyılarındaki ülkelerin, dayanışma eksikliklerine ilişkin değerlendirmelerin gösterdiği gibi, değerlerin yerleştirilmesi konusunda önemli bir gelişmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Bu nedenle yazar günün sentezi olarak, tek başına devletlerin yeteneklerinin ötesine gidebilecek bir çözüm imkânı olarak değerlendirilmeye değer görülmesi bile, sorunu ortaya koymaktadır. İnsan eylemlerinin kendine özgü içbağımlılıkları dikkate alındığında kamunun yararını hedefleyen –cankürenin iyileştirilmesinden başlayıp toplulukları kendi kendilerine yeterli olmaya götürecek- ortak eylemleri geliştirebilecek sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi önemli bir yaklaşım olabilir. Enerji kaynaklarının denetimi, enerji ve hammadde kaynaklarını israf eden bir ekonominin dünya dağıtımı ile savaş risklerinin baskıcı tehlikelerini de beraberinde taşıyan uyumsuzluğun üstesinden gelmek gerçekten de kaçınılmaz olacaktır. Böylesi bir meydan okuma Türkiye'deki siyasi güçlere, genel yararı hedefleyen faaliyetlere dayalı uluslarüstü bir vatandaşlığı geliştirmesini sağlayan önemli bir ölçüt sağlayarak Akdeniz'in bir ilişkiler merkezi olmasına ilişkin olarak kalmaktadır. Bu faaliyetler cankürenin iyileştirilmesi (ör. Buna paralel olarak, sivil toplum örgütlerinin desteğiyle tamamlanan Afrika Birliği'nin inisiyatifi "Yeşil Sed" şimdikiye kadar Senegal'deki sonuçları teşvik ettiğini göstermektedir) yerel imkânlarla yenilenebilir enerjinin üretimi gibi yerel hizmetlerin geliştirilmesi ya da doğayla iç içe ve şehirler arasında adil ticarete önem veren kendine yeter ziraate ilişkin olabilir. Yeni ekonomik dolaşımın ekonomik önemini çoğaltmak yalnızca değerlere yaklaştıkça mümkün, anayasacılığın semereleri ile dayanıklı olabilir. Değerlendirdiğimiz tüm hükümetlerde mevcut olduğu üzere değerlerin eksikliğinin ötesine gidebilir. Bu nedenlerle değerler, insan haklarına saygıda, açıklık olarak anlaşılan laiklikte ve Akdeniz'in etrafında birlikte yaşayan kültürlerin tarihleriyle oluşmuş ortak bir miras olarak korunabilecek dengelenmiş iktidarda somutlaşmaktadır. Bunca unsura farkındalık Türk anayasakoyucusu için aynı zamanda davet edildiği model rolünü oynayabilmesini sağlamaya kesin bir karar vermesine yardımcı olabilir ki tüm Avrupa kimliği ancak kişi haklarına saygıya dayanan böyle bir nedenin etrafında şekillenebilir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa ve İçbağımlılık (Constitution and Interdependence); Avrupa ve Akdeniz'de Değerler, Anayasalar ve Dönüşümler (Values, Constitutions and Transformations in Europe and in the Mediterranean region); Laiklik, Hukuk Devleti ve değerler (Laicity, rule of law and values); Ulusalüstü Vatandaşlık, Anayasacılık ve Dayanışma (Transnational citizenship, constitutionalism and solidarity); Tutumlu Ekonomik Dolaşım ve Yeni Ulusalüstücülük (Non-dissipative economic circulation and New supranationality)

ABSTRACT

The paper develops as a concluding report of the conference held at the University of Marmara on April 27th 2012. The conference aimed at considering the question of the constitutional transformation in Turkey, and first of all the process of approval of a new Constitution, within the context of the transitions, which are taking place within the countries in the Southern shores of Mediterranean, as well as with the significant constitutional questions posed by the European integration, especially in the framework of the present crisis of the public finances. In addressing such a task, the author points out a number of problem concerning: the universal value of the achievements of constitutionalism, the question of the values, the rule of law as a value. For what concerns the different contributions presented, constitutionalism and the rule of law appear achievements which, in the eyes of the contributors may not be set aside. The understanding of the rule of law as a value stems from the fact that, it is only through the structures expressed by the respect of human rights, the equilibrium between the constitutional powers, and sufficient jurisdictional guarantees, that rights may be considered as belonging to all and to each member of the societies. For this reason also laicity, which opens for an equal importance of each subject, may be consider as an important frame, within which values may be implemented and protected through law. The conference has been showing that all the countries looking at the Southern, at the Eastern and at the Northern shores of Mediterranean need to develop of significant progress in the field of the implementation of the values, as the reflexions concerning the deficit of solidarity have been showing. For this reason the author poses the problem on whether, as a synthesis of the day, it would not be worth considering the possibility of solution, which may go beyond the capabilities of the states alone. Taking into account the intrinsic interdependence of human actions, the support to the civil societies which may develop common actions addressed to the common good, starting from recovering the biosphere and to render communities self-sustained, may be an important approach. It would be indeed indispensable to overcome the conflict related to the control of the sources of energy and the world diffusion of an economy dissipating energies and raw materials and carrying with itself the dangers of hegemony and the risks of war. Such a challenge rests, for what concerns the Mediterranean as a center of relations, in a significant measure to the ability to the political forces in Turkey to permit the development of a transnational citizenship, based upon activities addressed to the common good. These activities may be related with recovering of the biosphere (for example in a parallel way, with respect to the "Great Green Wall" an initiative of African Union, which so far is

showing encouraging results in Senegal, achieved with the support of civil society), developing local services such as the ones related to the production of renewable energies basing upon local skills, sustainable agriculture in symbioses with the nature and equitable trade among the cities. To enhance the economic importance of the new economic circulation, which may derive, may be possible only through an approach to the values, which may be consistent with the achievements of the constitutionalism, and may go beyond the deficits of value, which characterize at the present all the governments we considered. For this reasons the values embodied in the respect of the human rights, the laicity understood as openness, and the balanced power ought to be guarded as a common heritage, which developed throughout all the history of the cultures which coexist around Mediterranean. The awareness of such elements may be deciding for Turkish constitution makers, also to permit Turkey to play that role of model to which it is now called, and which may reshape around a reason based upon the respect of the person, all the European identity.

Keywords: *Constitution et Interdépendance (Constitution and Interdependence); Valeurs, Constitutions et Transformations dans l'Europe et la Méditerranée (Values, Constitutions and Transformations in Europe and in the Mediterranean region); Laïcité, état de droit et valeurs (Laicity, rule of law and values); Citoyenneté transnationale, constitutionnalisme et solidarité (Transnational citizenship, constitutionalism and solidarity); Circulation économique non dissipatrice et nouvelle supranationalité (Non-dissipative economic circulation and New supranationality)*

Giriş; 2. İlk değerlendirme: Sivil Toplumun geldiği yer neresidir?; 3. İkinci değerlendirme: Anayasacılığı başka bir şey ile ikâme edebilir miyiz?; 4. Üçüncü değerlendirme: Yasama kisiyi derhal değiştirebilir mi?; 5. Anayasalcılık ve gecisler. 6. Değerler ve kural güçleri. 7. İç bağımlılık, bir topluluğun içerisindeki dayanışma, hukuk. 7. 1. Aynı topluluğun bireyleri arasındaki içbağımlılıklar [interdépendences – ç.n.] ve dayanışma; 7.2. Aynı devletteki toplumun içerisindeki gruplararası içbağımlılıklar ve dayanışma; 7.3. Farklı devletler arasındaki içbağımlılık ve dayanışma; 8. Yeni bir ulusaliüstüçülüğün 3 ayağı; 8.1. Cankürenin [biyosfer – ç.n.], ulusaliüstü bir anayasal değer olarak korunması; 8.2. Eylem seçenekleri olarak vatandaşlık görevine ilişkin diğer seçenekler; 9. Türkiye: kendisine ait denge kimliğinin diğerleri vasıtasıyla aranması; 9.1. Anayasal kimlik ve dönüşüm. 9.2. Özgürlük ve yeni bir anayasanın nedenleri; 9.3. Değerler ve dönüşüm; 9.3.1. Savurgan bir

ekonominin kurumlarının önüne geçilmesi gerektiği: Kayıtsız bir ekonomik dolaşımın yetersizliği; 9.3.2. Örnek bir Türkiye için: haklar, ulusalüstülük, vatandaş, canküre ve yaratıcı dolaşım

1. GİRİŞ: Akdeniz ve Avrupa Birliği arasındaki birleştirme noktası olarak Türkiye.

1. Bayanlar ve Baylar, Türk Anayasa Hukuku güçlerinin değerli üyeleri, sevgili meslektaşlarım ve bugün Avrupa Anayasa tartışmalarının esin kaynaklarından sevgili dostum Prof. İbrahim Kaboğlu,

Önce sempozyuma katılan sevgili öğrencilerimizi selâmlamama müsaade ediniz. Bize burada ilginizi, eleştirel bakışınızı, bazen gençlik vergisi olan hayalin de üstündeki gelecek sağgörünüzü taşıyorsunuz. Aynı zamanda geldiğiniz kültürel ortamları, arkadaşlarınızı, ailelerinizi ve hocalarınızı temsil ediyorsunuz. Belki de, araştırmamızı ve araştırmaya devam çabamızı bu ilginiz mesrulaştırıyor. Bu sempozyum önemli artçılarıyla kültürel olduğu denli, sosyal ve çok önemli siyasi bir bağlamda gerçekleşti: ilki Türk Anayasasının dönüşümü, ikincisi Akdeniz bölgesinin dönüşümü, üçüncüsü Avrupa Birliği'ndeki kriz ve dönüşüm, dördüncüsü ise siyasi ve temel hukuksal kurumlara dair yaptığımız bu tartışma. Prof. Bertrand Mathieu'nün sempozyumun başında belirttiği üzere temel yöntem sorunu, özellikle şu an krizde olan maddi hukuk kuralları arasındaki ilişki sorunu ile söz konusu düzenlemeleri de mesrulaştıran evrenselleştirilmeleri sorunudur. Öyleyse bu düşünce hattını izleyerek şu soruyu sorabiliriz: Anayasalardaki kriz anayasacılığı, toplumdaki kriz özgürlükleri gözden düşürecek midir? Ekonomilerdeki kriz sosyal hakları, siyasi sistemlerdeki krizse hükümetler için –o kadar da gerekli olmayan- önemsiz bir kavrama indirgeyerek, demokrasiyi gözden düşürecek midir? Bunun aksine tek el *[otokratik - autocratique – ç.n.]* hükümetlerdeki kriz bizi her zaman tek el yöneticilerden *[otokrat - autocrate – ç.n.]* kurtaracak mıdır? Bu temel sorular problemin karmaşıklığını göstermektedir. Ve yanıt arayışları sempozyum boyunca sunulan tebliğlerle yapılan fikir alışverişleri üzerinden olacaktır. Sempozyum çalışmalarını üç ana hatta ayırabiliriz: ilki, (İstanbul'dan baktığımızda) sol yakadaki –diğer bir deyişle Akdeniz'in güneyindeki-, ikincisi sağ yakadaki –diğer bir deyişle Akdeniz'in kuzeyindeki anayasa bilimcilerinin (hatta bazen anayasal kurum temsilcilerinin) tebliğleri ile üçüncüsü, sivil toplum temsilcilerinin tebliğleri. Kılıgısal açıdan, ortak bir hedef için bu ayırımın yapılmasının gerektiği yeni işbirliği biçimlerinin bulunmasına sıkı sıkıya bağlıdır ki, bu, Profesör Mathieu'nün önerdiği paradigmanın ruhuna uygun olarak diğer mevcut oluşumlarla bütünleşmiş ve hatta Akdeniz havzasındaki tüm sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin kendi bütünlüğü ve karmaşıklığıyla dahil ederek ulusalötesi bir şekilde

Yeni bir Avro-Akdeniz Anayasa Hukukçuları Ağı'nın geliştirilmesini sağlayacaktır.

İlk değerlendirme: Sivil Toplumun geldiği yer neresidir? Her şeyden önce Akdeniz'in "sinir merkezi" olduğu kabul edilen sivil toplumun yeterince temsil edilmediğini görüyoruz. Şu var ki diğer ülkelerin siyasi temsilcilerinin davet edilmesinin sorunu çözebileceğini söylemek için kolayına kaçmak olacaktır: tam tersine tartışma konusunun eksikliğiyle eş anlamlıdır. Özellikle ulusalötesi düzlemde siyasetin - direnişçilerle bir olup içini daha da boşalttığı- kof koşullar ileri sürdüğünü sıklıkla gözlemledik. Avrupa Birliği içerisinde dahi söz konusu olan, sivil toplumu –gerekli olsa bile- siyasi parti ve işçi sendikalarından hareketle geliştirmeye çalışmanın zorluğu, akıldısı olarak nitelendirilebileceğimiz bir çıkmaza işaret etmektedir. Öte yandan sivil toplumu profesörlerden hareketle geliştirmeye çalışmak ise –mümkün olsa dahi- siyasetçiler ile “kendi çıkarlarını düşünen” ekonomik sekinlerin tavırlarından daha fazla haklı gösterilemez. Gene gördüğümüz üzere; sosyal paylaşım grupları gibi önemli ikâmeleri, mutsuzluklarını sanal bir mekânda siyasetin ve bilimin katkısı olmaksızın gerçeklikten kopuk bir şekilde gösterdiklerinden ötürü doğurabilecekleri de en fazla sanal güçler olacaktır. Yaşayan toplum siyasetle, siyasilerle bütünleşmelidir ki bu da her zaman diğerlerine saygılı dolayısıyla diğerlerinde saygıyı özendiren bir dili korumanın gerekliliği anlamına geliyor. Bununla birlikte, görevini tam olarak yerine getirebilmesini garanti altına alabilmek için özerkliğini koruması gereken bilimce, sivil toplum ve sorunları en iyi şekilde incelenmelidir. Demek ki bilim, hukuk, siyaset ve toplum arasındaki ilişki bu sentezin temelini oluşturacaktır.

İkinci değerlendirme: Anayasacılığı başka bir şeyle ikâme edebilir miyiz? Güneydeki özellikle Doğu Akdeniz'den katılan hukuk bilimi temsilcilerinin çoğunun sundukları değerlendirmelerde bu bilimin anayasacılığı temel bir gerçeklik ve gereklilik olarak koruduğunu görüyoruz. Öyleyse anayasalcılık bir ideolojinin ve da bir kültürün aracı değil, o olmaksızın hiçbir hükümet biçiminin dengelenemeyeceği bir ilkeler ve kurumlar bütünüdür. Otoriter kararlar yasama işlemlerinin yetersizliğine ya da siyasi dengelerin iğretiliğine karşı duramazlar. Kitlelerin desteğine rağmen, hakların ve kurumların uygunluğu, yerel durumun kendine özgü ihtiyaçlarına cevap veriyor olsa bile etik değerler tek başlarına ne siyasi sorumluluk taşıyan kararları ne de hakları hiçbir şekilde değiştiremezler. O hâlde eğer radikal bir laiklik, kişiye ilişkin siyasetler ile reformlara tâbi tutulursa, değerlerin uçaştırılması hakkın güvenliğini tehlikeye atabilecek ve ekonomik olarak daha fakir kişiler ile kadınlara ilişkin olanlar gibi daha zayıf konuların çoğulluğunu zedeleyebilecektir. Gerçekten de “sol yaka”dan katılımcılar tarafından ortaya konulan sorunlar her şeyden önce yeni anayasaların hazırlanış süreçlerinin biçemlerini korumaya ve

geçiş sürecindeki hukuk devleti kurumlarını teminat altına almaya çalışmanın henüz yeterli bir koşul olmadığını, bununla birlikte en azından tartışmacı [*diskürsif – ç.n.*] temeli talep eden bir demokrasi için gerekli olduğunu gösterdi. Sayın Prof. Yadh Ben Achour tarafından bu yönde ifade edilen düşünceler, yalnızca taleplerini sunmaktan çok; geçiş sürecinde, ister insan haklarına uyulmasına ister hukukun gerekçelerini görüşmeye götürecek bir tartışmayı sağlamaya yönelik çözümler aramanın, topluluklar içerisinde hukukun meşruluk kazanmasını sağlayan bizâtihi bir değer olduğunu göstermektedir. Sayın Prof. Fadhel Moussa'nın yaklaşımı da aynı yöndedir: Anayasayı hazırlayan usûller veya bir adalet modeli arayışı yabancı ülkelerdekine nazaran meşruluk gerekliliklerini cevaplamamakta ve fakat kişinin anayasal *imajına* uygun olarak bireyselleştirilmiş kesin ve makul hukuksal bir konuma sahip olması gerekliliğine cevap veren öznenin varlığına dair tezahürlerini korumaya yaramaktadır. Bu çerçevede, farklı akıl yürütmeleri kavuşturmaya yönelik bir üst dil olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulamasını dikkate alarak, karşılaştırmalı çalışmalar yöntemi akli hukuka gerçek bir ilgiyi işaret etmektedir. Yoğun katılımın olduğu bir çerçevede, anayasalcılığın bitimleriyle bir sistem tutarlılığı arayışı, gene yoğun bir şekilde hissedilen içsel bir gereğin sonucuymuş gibi görünmektedir.

Bu bakışa dair, eğer anayasalcılık kavramına bağlı değilse tamamen geçerliliğine odaklanmış eleştirel bir soru ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de altını çizmek gerekir ki, *vâde* üzerine kurulmuş anayasal süreç kavramı merkez bir kavram olsa da toplumda kök salmış gizli anlaşmalar ile karakterize edilen bir rejimde ortaya çıkan sorun, yalnızca “bağımsız” denetim temelli araçların kullanılmasıdır. Sayın Prof. Neji Baccouche'un geçiş döneminin 3 komisyonuna dair ortaya koyduğu sorun budur: Özellikle yüksek “makam” olarak kurulan *Devrimin, siyasi reformların ve demokratik geçiş hedeflerinin gerçekleştirilmesi komisyonu, Rüşvet ve zimmetin araştırılması ulusal komisyonu* ile *17 Aralık 2010'dan amacını gerçekleştirinceye kadarki dönemde kaydedilen yolsuzlukların araştırılması ulusal komisyonu*. Bağımsız komisyonların araçsal ve siyasi kullanımından başka bir şey bilmeyen siyasi kültür, her seferinde kimi etkileri hissettirmekten de geri kalmamaktadır. Bu durumda siyasi kültür; modernleşme konusunda toplumun bir etkisi veya yalnızca önceki iktidara bağlı -hatta yargısal- grupların güdümündeki bir direniş gibi görünmektedir.

Üçüncü değerlendirme: Yasama kişiyi derhal değiştirebilir mi?

Kimi olguların boyutlarının yolsuzluklara bağlı olduğu daha önce gösterilmiş olsa dahi Tunus'tan iki tebliğ üzerinde düşünerek, erkler ayrılığı prensibinin gizli işbirliklerine dayandırıldığı kurumsal “sapma”sının şu an itibariyle Devletin gerçekleştirebilecek durumda

olmadığı faaliyetleri gerektirdiğinin altını çizebiliriz. Her ne olursa olsun, faal ve tam “özerk” düşünme yetisinden yoksun bir sivil toplumun eksikliği, kurumların gücünün şekli hukukta “alternatif düzen”e dönüşerek, hukukla kendisini meşrulaştıran bir topluma geçişi zora sokmaktadır. Sempozyumun başından itibaren dikkatimizi çeken sorun; ya postmodern bir anahtar gibi gelenekten, ya da önceki rejimlerin karakteristiği gizli anlaşmalardan kaynaklanan farklı etkiler karşısında “özerk” sivil bir toplumun gelişimine yönelmiş dinamik bir anayasal siyaset sorunudur.

Bu sorunlar diğer Akdeniz ülkelerinde de ortaya çıkacaktır. Sivil toplumun karmaşıklığı ve Lübnan örneğinde olduğu üzere farklılıkların araçsal kullanımları, Sayın Prof. Georges Charaf’ın altını çizdiği üzere, sofistike bir federalizme bağlansa dahi biçimsel basit dönüşümlerden hareketle birleştirilmesi zor olan toplumda bir parçalanma yaratmaktadır. Cezayir anayasal değişikliklerindeki belirsizlikler biçimsel olarak Avrupa anayasal kurumlarına benzer bir şekilde giyinmiş olsa dahi Sayın Prof. Bachir Yelles Chaouche’un altını çizdiği üzere siyasi partilerin işlev zenginliği, katılımcılara göre bir kez daha ihmal edilmiştir. Anayasa, güçler arasında bir pakt hâline gelmektedir: Bu pakta uyulması için hazır ve işlevsel bir hukuku vermekte ve fakat öte yandan toplumdan çıkan ve bu hukukta kendisini bulan kamusal bir boyut eksik kalmaktadır. Zorluk içinde çoğalan büyük dönüşümün başından itibaren hukuk ile kendisini meşrulaştırmayı ve sınırlamayı kabul eden kamusal bir çevrenin gelişimini ve otoriter, özgürlük karşıtı ve özellikle iktidardaki kişilerin ve onlara bağlı grupların çıkarlarını kamu yararının üstünde tutan rejimleri desteklemeve devam etmeyi düşünmenin zorluğu açıktır. Gerçekten özgürlükler ve usûller olmaksızın kamu yararını tanımlamak güçtür. Her halükârda usûl çözümlerine olan tek ilgi doğrudan ifade edilen kurucu sözleşmenin biçimsel korunmasına bağlı olsa da, Sayın Prof. Nadia Bernoussi’nin Fas örneğinde gösterdiği üzere, gerçek sorunlar çıkartmaktadır. Erklar dengesine gösterilen dikkat bizzat temelden yoksun bir sözleşmede toplanmaktadır ki bu, sivil toplumun siyasi yaşama katılımı sorunudur. Yeri gelmişken herşeyden önce, sivil toplumun siyasi sürece katılımı ile toplumun seferber edilmesi arasındaki kavramsal karşıtlık üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Kamusal bir şekilde çıkarlarını tartışan vatandaşların oluşturduğu tek bir siyasi alan üzerine kurulmuş bir demokrasiyi genel olarak düşünmenin mümkün olup olmadığını sormak gerekir.

Anayasalcılık ve geçişler.

Çağdaş anayasa tarihini karakterize eden diğer geçişleri dikkate aldığımızda bunda bireylerin değil de grupların baskın rol oynadığı gerçeği herkesin bildiği bir şey olarak ortaya çıkacaktır. Her hâlükârda, hü-

kümet darbesi ile geçiş arasındaki fark tam da bu olguda görülebilir: Geçişlerin, devletin yeniden kuruluşu proje ve programlarına bağlı bir halk hareketi olgusuna bağlı olduğunda. Elbette tüm hareketler, anayasalcılığın belirlediği anlamıyla, demokratik dönüşümlere götürmeyebilir: Yani; bireyin yasal statüsünü ve bunu koruma biçimini, katılım ve temsil arasındaki ilişkiyi ve de sayesinde bireysel işlem hâline gelen kuralların yeniden inşa edildiği mekanizmaları belirleyen bir anayasaya dayanan sivil toplum hükümetine (anayasalcılığın paradigmaları). Demek ki demokratik geçiş Aristo'nun halk yönetimine (Politia) benzer, gerektiğinde çoğulcu, dengeli ve karşı ağırlıklı bir hükümete yönelmelidir. Bu, diğer sorunlarla birlikte, tam da Akdeniz'in güneyinden katılımcıların ortaya koydukları kuşkusuz modern karakterdeki soruna karşılık gelmektedir: Hükümet dengesinin açık bir hukuksal tanımı ile hukukun temel öznesi olarak özellikle *kişinin* hiç kimseyi dışarda bırakmadan tanınması. Sayın Prof. Yousri Elassar tarafından çok güzel özetlenen Mısır'daki tartışmalar, bu konuda en temel prensiplere dair sorulan soruların yarattığı tehlikeyi göstermektedir. Bununla birlikte bu ilkeler, Sayın Prof. Elassar'ın anayasaüstü olduklarını işaret ettiği gibi birer değer olarak anlaşılacaksa, geçiş sürecinde anayasalcılığa atfedilebilecek bir hukuksal arabulucuk çerçevesinde nitelendirilebilir bir katılım seferberliğinin dönüşümünü görme olanağından da söz edebileceğiz demektir. Söz konusu dönüşüm böylelikle, herseyden önce herkese eşit ve orantılı bir şekilde tanınacak hakları tam olarak öngören bir çerçevenin çizilmesini gerektirecektir. Bu dönüşüm aynı zamanda; bireyin kişisel, sosyal veya inançsal durumundan bağımsız bir şekilde siyaset yapmaya katılımını sağlayan dağıtım kurallarına göre iktidarın kullanım tercihlerini belirlenmesini de gerektirecektir. Böylece, topluluğun temel hukuksal kurallarını, -bu temel kuralları kaldıracak şekilde kötüye kullanmadan- kabul eden yeni gruplandırılmalara da izin verilecektir. Özgürlük, sosyal adalet, eşitlik, dayanışma, topluluk ve bireyin tüm tezahürlerine saygı gibi siyasi, etik ve sosyal temel değerler ile diğer etik değerler gerek topluluğun kendi içine gerekse dışına yönelmiş birçok ayırt edici özellik göstermektedir. Bunlar; kurallar kadar yorumları için de, kesin bir hukuksal çerçevede açık bir şekilde ifade edilmek şartıyla bir diyalog ve diğer topluluklarda gelişimlerine bir temel oluşturabilirler. Doktrinde uyandırdığı ilgiyle topluluğun, davanışmanın ve topluluk içi adaletin önemini gösteren İslami banka örneği; kişilerin bu ilkeleri yasakoyucu karşısında desteklemelerini özendirbilmesi, için kesin hukuksal esaslara sağlam bir şekilde dayanmamız şartıyla, ulusalüstü bir diyaloga temel olabilir. Ancak bütün insanlığın varlığı olarak kabul edilen etik değerlerin anayasaüstülüğünü desteklemek üzere bu örnekten hareket etmenin gerekliliği, aynı zamanda anayasa hukuku ya da siyaset ve toplum alanlarındaki biçimsel kavramların birer anayasal geçiş sorunu olarak düşünülebilmesi için yeterli olup

olmadıklarını incelemeye götürebilir. Gerçekten de jeopolitik sorunların gözlemcileri “Müslüman Kardeşler”i “Hıristiyan Demokrasi”ye (“Democrazia Cristiana”) benzer şekilde tasnif etmeye çalıştılar (yani İtalya’yı demokratik istikrar ile geçişi sağlayarak 40 yıl boyunca yöneten parti bkz. *Limes* 2/2012, p. 199-200). Burada Akdeniz’in güney yakasındaki, seriat ile demokrasi arasında bir çelişki olmadığını söyleyen aynı Tunus’taki En Nahda hareketinin başkanı Raşit Gannuşî gibi siyasi aktivistlerin düşüncelerine atıfta bulunuyorlar. Gannuşî’nin demokrasi anlayışı halkın, temsilcileri vasıtasıyla halk için yönetimdir. Bu durumda seriat değiştirilemeyecek şekilde kovulmuş kurallar niteliğinde değildir, zira, islami sistemde din, kurallarını siyasete, ekonomiye ve din’e uygulayabilmek için akademisyenler ve aydınlarla etkileşim hâlinindedir. Aynı düşünceye göre islamcılık sosyal demokrasi kavramıyla kıyaslanabilir çünkü islamcılığın amacı alternatif bir gelişim sistemi yaratılmak için sosyal adaleti ekonomik bir sisteme sokmaktır (bkz. yukardaki kaynak).

Değerler ve kural güçleri.

Su soruyu soruyoruz: Aynı değerlerin doğru bir şekilde uyarlanmasının teminatını Anayasanın kural gücünde bulamayacaksa nerede bulacağız? Buna karşın anayasa fikrine dayanması gereken, anayasal anlamıyla birlikte değerler sorunudur, ki kendine özgü bir normatif temeli olan anayasa fikri, anayasal kuralın bizzat kendisidir. Sonradan onaylanan anayasalar aslında gerek paktlara, gerekse iç ya da dış uzlaşmalara dayanıyordu. İçerde söz konusu olan ve iktidarın sahibi ile iktidarı destekleyen gruplar arasındaki bu pakta göre, zenginlik kaynaklarının ve nüfuzun dağılımı, pakta katılanlara sağlanıp katılmayanlara sağlanmıyordu. Dış boyut ise bu ülkenin siyasi faaliyetine ve zenginlik kaynaklarından yararlanmaları iktidardakiler ile iktidarı kontrol eden güçler arasında yapılan bir pakta dayanıyordu. Gerçekten otoriter Devlette pak-tın hakemleri de iktidarı tutanlar ile aynı idi, sonuç olarak da bu ya ciddi bir yolsuzluğa ya da gruplar arasında gizli anlaşmalara yol açıyordu.

Anayasal dönüşümler Anayasanın normatif gücüne dayanmaktan çok paktlara dayandığında paktların değiştirdiği sürece büyük değişikliklere götürebilecekti. Buradan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

Genel anayasal çerçevenin, dönüşümün her kazanımını tehlikeye sokabilecek bir uyarlaması. Gerçekten 1947 İtalyan Anayasasının tehlikelerini göstereceği 1918 Vaymar Anayasası–ve savaş öncesinin aklileştirilmiş diğer anayasaları- olsun yahut da bir pakta dayalı olarak kurulan bir Anayasanın belirsizlikleri. Tebliğimizi uzatmadan, İtalya Cumhurbaşkanı’nın anayasal rolünde şekli anayasada hiçbir değişiklik yapılmaksızın birçok değişiklik yapıldığını hatırlatalım (bkz. Arcidiacono, 2012). Ve gene eklemek gerekir ki, eğer Anayasa “anaya-

sallık sorununu” dahil ettiği kurulu bir pakt kültürüne dayandıkta o kadar işe yaramayacaktır. Şöyle ki: Bizzat sorunun kendisi ne tüm anayasal kuralların doğru bir şekilde uygulanmasını denetleyebilecek konumda olabilecek, ne de aynı anayasa bir sistem olarak uygulamaya sokulabilecektir. 1956’dan bu yana, bu kurumun italyan deneyimi hakların korunmasındaki tüm gizil olanaklarını gösteriyor olsa da, vasakoyucunun olumlu ya da olumsuz seçeneklerini ve hatta kendine özgü durumlarda karmaşıklığını denetlemekten uzak olacaktır. Hakların korunmasına dair başvurunun yaygınlaşması, son olarak Fransa ve hatta Fas’ta sisteme dahil edilmesi, önemini de göstermektedir. Ne var ki bunun aynı zamanda varlık nedeninden kaynaklanan [ontolojik – ç.n.] sınırlarını da çizmek gerekir;

Anayasaüstü bir siyasi pakttan hareket eden bir anayasa anlayışının kullanımı adalet, eşitlik, temel haklar ile topluluk değerlerine saygı gösterilmesi ve nihayet kamusal faaliyette dürüstlük gibi ahlâki diğer anayasaüstü değerlerin uygulamaya sokulmasını tehlikeye atacaktır. Buna karşın hukukun bağlayıcı özelliğini (kuralgücünü), topluluğun temel değerlerini doğru bir şekilde uygulamaya sokabilmek için bir değer olarak dikkate almak gerekecektir.

1989’dan itibaren geçiş süreçlerini tamamlayan Orta ve Doğu Avrupa anayasaları hakların kuralgüçlerinin önemini vurguladılar. 1997 tarihli Polonya Anayasası bu konuda ülkenin gelişmesinin önemli bir temeli olan demokratik bir dönüşümü perçinlediği ve değerlere büyük önem verdiğinden Anayasanın (*teminat altına aldığı değerlerin - ç.n.*) “bir son nokta ancak en azı değil” saydığından ilginç bir Anayasa olarak incelenebilir.

Her halükârda Güney Akdeniz’deki katılımcıların düşüncelerine döndüğümüzde şekli çözümlere gösterilen büyük ilgi dikkat çekici bir şekilde kuralgücünün teminat altına alınması sorununa da götürmektedir. Kurucu süreçlerin tamamlanmalarına dair sunumlarında söz konusu; gerçekleştirilen reformların tarafsızlığı, geçmişin kötü uygulamalarının kökünün nasıl kazınacağını düşünmekteki zorluk ve hatta yeni anayasaları uygulamaya sokmaktan doğabilecek persepektifleri kavrama problemleri işte bu endişeden doğmaktadır. Bunun içindir ki, bu sorun genel bir önem taşımakta ve nihayet, izlenen siyasetlerden bağımsız önerilen biçimsel anayasal çözümlerin öneminin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Hiper-akılcılık olarak adlandırdığım, anayasaları geliştirecek bu eğilim 1949 Alman Anayasası ile başlamıştı ve Anayasanın kuralgücünün temel bir siyaset paktila teminat altına alınmasını önlemek içindi. Anayasaya bu şekilde yaklaşıldığında; ya anayasal kuralların daha ayrıntılı ifadesi ya da Anayasanın farklı bölümlerine uyulması için gereken teminatlar söz konusu olduğunda, kendine özgü kuralgücü (bağlayıcı)

olan bir tekniği de beraberinde getirecektir. Burada, Anayasaların genişlemek ve gelişmek eğilimi gösterdiklerini de not etmek gerekir.

Siyasi koşulların çeşitli toplulukların -özellikle seçkinlerin- hukuk yolu ile görev denetimlerine şartlanmış ve siyasetlerin gelişimini sağlayamayan siyasi koşullarda, Rusya örneğinde olduğu üzere bazı demokratik geri adımların atıldığını söylemek gerekir. Önemli bir fikir yürütmeyi hak eden bir başka sorun ise “tarih” sorunudur. Anayasalcılık paradigmasının en iyi şekilde gerçekleştirilmesine karşın kuşklar ortaya koyan Anayasal gelişmelerin, lehindeki kitle hareketleriyle birlikte yaşayabildiğini görmekteyiz. Şöyle ki: burada; anaysalcılıktan niteliksel olarak ayrılan hukuksal arabuluculukları sağlayabilecek olan anayasanın harekete gecirme islevini, toplulukların bu konudaki rollerini, kitlelerin desteğiyle de olsa dönüşümlerini dikkate almak gerekir.

7. İç bağımlılık, bir topluluğun içerisindeki dayanışma, hukuk.

Bu sempozyum, geçişi, olabildiğince genel olarak aldığından büyük önem arz etmektedir. Gerçekten bilimsel açıdan bakıldığında, meslektaşımız ve dostumuz Prof. Kaboğlu tarafından düzenlenen anayasaların dönüşümlerine ilişkin bu sempozyum ile Uluslararası Anayasa Hukuku Derneği arasında tam bir devamlılık olduğunu görmekteyiz. Anayasaların dönüşümleri hakkındaki bu sempozyumda ele alınan sorun, Anayasaların nasıl değişebilecekleri ve hangi yöne doğru gitme eğiliminde olduklarına bakmaktır. Bu sempozyumda ele alınan sorun dönüşüm’e, yani, anayasaların nereye yönlendirilmesi gerektiği ve umulan sonuçları verip vermeyeceğine ilişkindir.

Akdeniz’in güney, doğu ve kuzey kıyılarının anayasalarının problemleri birbirinden farklı görünmektedir: Doğu kıyısı, mümkün olduğunca bir başka baskının boyunduruğu altına girmeden bir baskının boyunduruğundan kurtulmaya çalışıyor. Doğu kıyısı, özellikle Türkiye, hakları ve gelişmeleri geçmişle aşırı bir kopukluk olmaksızın koruyabilecek bir anayasal biçim bulmaya çalışıyor. Akdeniz’in kuzey kıyısı ise, özellikle Avrupa Birliği, tüm deneyimiyle hesaplaşmalı ve, ya tüm deneyimini gerçekten perçinleştirmeli ya da üye devletlerin menfaatlerinin doğrultusunda “günübirlik” bir yönetim biçimi seçmelidir.

Paradoksal bir şekilde düşüncemiz, sorunun ortak ve dayanışma’ya bağlı olduğu yolundadır. Gerçekten bağımsızlıklar ile karakterize edilebilecek bir dünyada yaşıyoruz. Her bireyin, her birliğin, her bölgesel ya da devlet toplumunun gelişimi, içbağımlılıkları bağlamında yerini almaktadır.

7.1. Aynı topluluğun bireyleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ve dayanışma. Aynı topluluklar içerisindeki bireyler arasında herşeyden önce içbağımlılıklar söz konusudur. Etik denli hukuk da herbiri kendi alanında bu içbağımlılıkları düzenlemekle uğraşmaktadır. Dikkatli göz-

lemcilerin, temelde tam bir birlik bulacakları, Akdeniz'in kuzey, doğu ve güney yakalarının din tarihleri denli kültürleri ve hukukları da, aynı topluluk içindeki bireylerarası içbağımlılıklara nazaran dayanışmanın farklı görünümüne ilişkin soruna bağlı olduğunu gösteren önemli örnekler vermektedirler. Aynı şekilde dayanışma değeri, farklı tartışmalara rağmen Avrupa'da ahlâkçı hareketlere ilham vermiştir. Ör. Orta Çağ'da "Üstad Ekhart"a [*Meister Eckhart* – ç.n.] "sahip olan toplum"dan [*société de l'avoir* – ç.n.] çok "olan toplum"u [*société de l'être* – ç.n.] gerçekleştirme teşebbüs ettiği değerlendirmesinin yapılması (Fromm). Hristiyan düşüncede olduğu kadar sosyalist düşüncede de farkedilen dayanışma en azından 1848'den beri anayasal reformlara ilham olmuştur. Anayasaların hiperakılcı anayasalara evrimleri çerçevesinde, aynı topluluğun bireyleri arasındaki içbağımlılıklar 1948 İtalyan Anayasası'ndaki "tüm vatandaşların eşit sosyal onuru" gibi hukuk yapılarıyla tam olarak düzenlenmişlerdir. Almanya Anayasasındaki temel haklar yapısı da bu yöndedir, ki bu hakların arasında "kişiliğini geliştirme hakkı"nın altını çizmek istiyoruz. Her seferinde, bu yapıların dinamik önemi yabancılara uygulanmaları sırasında yabancı işçilere alman vatandaşlığını reddetme raddesinde ölçüsüz sınırlamalara maruz kaldı: Almanya'daki türklerin durumu bu açıdan çarpıcıdır. Aynı şekilde İtalya'da göçmen yabancılara karşı takınılan tavır sıklıkla, iktidarların, yabancılara –yalnızca ortaya çıktığında değil- kişilik haklarına saygı içerisinde kabullerindeki yetersizliklerini göstermiştir: gerçekten de genel hoşgörüsüzlüğe karşı çıkabilecek, bir tek etik güçler kalmıştır. Profesör Massimo La Torre'un iç ve dış vatandaşlık teorisi bir hukuksal kurum olarak tam da vatandaşlığın (vatandaşlık kavramının) aynı hakları sağladığı düşünülen inşasını vurguluyor. Profesör La Torre, İtalyan ve Alman anayasalarının "dışlayan" yapılarına itiraz ediyor. Hiç kuşkusuz profesör'ün gerekçeleri Medeni Hukuk'tan kaynaklanan birçok kavramı kullansa da, bir çok sorunu anayasal nitelikte kabul ediyor. Fransa'da özellikle "kapsayan" vatandaşlığın evrimi, yargısal boşluğun yabancılar tarafından "ithâl edilmiş" birçok hukuksal kurumun tanınmasına nazaran iç kamu düzenine saygı sorununu denetleyememesinden ötürü hesaba katılmıyor.

7.2. Aynı devletteki topluluğun içerisindeki gruplararası içbağımlılıklar ve dayanışma. Fransa'daki yabancılar açısından değerlendirdiğimiz "bütünleşmeci" [*"intégrationniste"* – ç.n.] çözüm sorumlu kısımları gösteriyor, ki her seferinde İngiltere'de, kişisel statü ve kültürel kimlik sorunlarının geniş ölçüde tanınmasında olduğu üzere topluluk ruhuyla bir çözüm bulamıyor. Gerçekten de bu çözüm bütünleşmeyi [*"intégration"* – ç.n.] sağlamıyor tam tersine "dışlama"ya götürüyor.

Doğu ve Orta Akdeniz'i gözlemlediğimizde; bazı toplulukların etnik ya da dini nedenlerle diğerleri üzerindeki tahakkümlerine yahut da

siyasi iktidarın yönlendirdiği bir kriz hâline rastlıyoruz. Bu uyuşmazlıklar Türkiye örneğinde olduğu üzere siyasi söylemde, bazen aşırı bir bütünleşmeyle yani topluluk ve etnik kimliklerinin tezahürünün imkânsızlığını zorlayarak çıkmaktadır. Bu yaklaşım toplumdaki uyuşmazlık eğiliminde kendisini göstermektedir. Şöyle ki söz konusu yaklaşım; toplumdaki insan hakları ihlallerine sebebiyet veren ve gerek ordu gibi kendine özgü kurumsal pozisyonu olan bölünmüş grupların, gerekse yarısı örgütlü suçlardan diğer yarısı şiddet kümelerinden müteşekkil gruplaşmaların varlık nedeni olmuştur. Diğer durumlarda ise dini, sosyal, etnik topluluklar arasındaki uyuşmazlıklar, bir yandan sosyo-ekonomik gücün kendine özgü yönetimi öte yandan ordu gibi ayrı kurumsal grupların baskısı, tahakkümü ve zulmüyle karşı karşıya kaldı.

Ortaya konulan sorunları gözönünde tuttuğumuzda, Devlet içerisindeki dayanışmada, farklılıkların belirlenmesinde dahi iki temel zorluğu görmekteyiz: a) Devletlerin, bireylerin baskın ölçütlerin ötesine taşan birbirinden farklı varoluş tezahürlerini eşitlik kriterleriyle düşünmesindeki zorluk; ki sosyal devletin, “iç” hukuk öznelerini (dışardaki ya da) dışardan gelen kişilere karşı birleştiren bir etken olmasından ötürü bu konuda yardım etmemektedir. b) grupların, bir arada yaşamalarını sağlamak koşuluyla yataylamasına ortak bir hukuksal arabuluculuk modelinin geliştirilmesindeki zorluk.

7.3. Farklı devletler arasındaki içbağlımlılık ve dayanışma.

Daha önce altını çizdiğimiz üzere anayasaların gelişimindeki hiperakılcılığı gözlemlemiştik. Yani hukuksal arabuluculuğun anayasal hükümlere; onaylarına götüren siyasi rızaya dayanmaktan çok, dilsel ifadelerine dayandığı anayasalar... Gerçekten bu eğilim; farklı devlet toplulukları arasındaki içbağlımlılıklara değin farklı alanları ilgilendiren kuralları öngörerek devletlerarası ilişkilere yardımcı olabilirdi. Fakat o noktada, Avrupa Birliği'nin genişlemesi sürecindeki temel hakların¹ yorumlanmasından çıkan sorumluları saptayabilmiştik. Her halükârda, Devletlerin gerçek “dayanışma”va² götüren dönüşümünü en iyi şekilde açıklamasını bilen süreci en fazla ilgilendiren unsurların incelenmesiyle başlamak gerekir. Avrupa bütünleşme süreci belki de Devletlerarasındaki bir kaynaşma sürecidir ki kanımızca teknik açıdan (biçime geldiğimizde) uluslararası hukukta bilinen tekniklere nazaran tam manasıyla devrimci unsurlar içermektedir. Gerçi gümrük birliği denli rekabet hukuku da *en çok kayrılan ulus muamelesi [traitement de la Nation la plus favorisée – ç-n.]* olarak uygulanan *en çok kayrılan ulus kuralı [la clause de la Nation la plus favorisée – ç-n.]* genel prensiplerin ötesine gideme-

¹ P. Policastro, 2005.

² Schuman'ın “fiili dayanışma” bildiğinde bahsettiği.

yecektir. Bu kayıttan çıkan haklar üye devletler arasındaki ilişkilerde - aynı zamanda milliyete bağlı ayrımcılık yapılmaması gibi diğer değerleri de teminat altına alarak- eşit bir şekilde ve “kendiliğinden uygulanmalarını” sağlayan bir sistem oluşturmaktadırlar. Açıklık ilkesine göre, asıl olarak Schuman planında da istisnasız tüm dünya ülkelerinin üretimini geliştirmek, yaşam standardını artırmak ve barışı sağlamak amacıyla ifadesini bulan Avrupa bütünleşme süreci özellikle Afrika’ya verilecek desteğe ilgiyle yeniden kurgulanmıştır. Bu mânâda değerlerin ulusalüstülüğü karinesinin sınırsız genişleyeceği anlamına gelmeyecek fakat bütünleşme -özellikle Birliğin kurulması-, gelişimi, ve dış siyasetinin temeli olan genişlemesi sürecinden doğan *dayanışma* gibi ilkelerin dış ihlâllerine işaret edecektir. Her halükârda dayanışmaya temel olarak hâlâ uluslararası düzeyde yardım sistemlerini düşünmenin imkânsızlığı ve genel olarak bu sistemlerin beraberlerinde getirdikleri gerek babac [*paternaliste* – *ç.n.*] gerekse sorumlulukları ile şeffaflıkları açısından yüzeyselliklerini göz önünde bulundurduğumuzda; Avrupa Birliği üyesi devletler için hiç olmazsa Akdeniz’in öte yakasındaki ülkelerin istikrarına katkıda bulunan bir anayasal ilişkiler sistemi geliştirmenin gerekliliğini düşünmekten kaçınamayız. Gerçekten de Avro-Akdeniz derneklerinin anlaşmaları; karşılıklı ilişkilere, içbağımlılıklara ve karşılıklı bütünleşme hedeflerine atıflıdır. Türkiye’yle olan anlaşmalar daha da ileri gitmektedir. Bu acıdan –Türkiye örneğinde, kabulün esiğine kadar götürecektir- önemli bir ekonomik bütünleşme seviyesiyle *en çok kayrılan ulus kaydının* hazırlanışındaki karmaşıklık, kendisiyle birlikte Viyana Konvansiyonu’yla kabul edilen iyiniyet kuralının hem uygulamada hem de yorumlardaki gerekliliğini taşımaktadır ki aynı anlaşmalarda kendisini bulan bütünleşme niyetlerine ve metinsel önemine sıkı sıkıya bağlılığına işaret etmektedir. Aslına bakılırsa aynı şekilde Uluslararası Adalet Divanı da iyiniyetin önemini birçok olayda hatırlatmıştı. Burada Mahkemenin Gabcikovo-Nagymaros projesi hakkındaki kararına atıfta bulunabiliriz. Macaristan ile Slovakya arasında vuku bulan söz konusu uyuşmazlıkta Mahkeme anlaşmayı iyi niyetle uygulama zorluğunun, makul bir şekilde uygulanmasından ibaret olduğunun altını çizmiştir (25 Eylül 1997 tarihli kararı). Mahkemenin Başkan yardımcısı Christophe Weeramantry neredeyse kararın tamamıyla görüş birliğinde olduğunu belirterek, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin sorunun *herkese yönelik* [*erga omnes* – *ç.n.*] sonuçlarının altını çizmiştir. Öyle ki bu sorunlara bağlı ödevler farklı kültürlerde söz konusu olgunluğa göre yorumlanacaktır. Yaşanan kriz karşısında, elbette gerekçelendirme, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile Güney ve Doğu Akdeniz ülkeleri arasındaki ilişkilerde bağlam değiştirebilir.

Doçent Benoit Jean-Antoine ile Prof. Jean Rossetto’nun Fransa, Prof. Angel Rodriguez’in ise İspanya için verdikleri tebliğler paralel

sonuçlara ulaşmakta ve Anayasa ve istikrar arasındaki ilişki konusunda hemfikirlerdir. Fransa'nın, kuralgücü üstünde arabuluculuğa dayanan bir anayasa modeline sahip çıkma teşebbüsü gerçekte kamu harcamaları meseleleri söz konusu olduğunda daha çok zayıflamış görünmektedir. İspanya örneğinde tebliğ sahibi aynı şekilde Avrupa'yla bütünleşme fikrinin; 1978 Anayasasıyla sonuçlanan anayasal geçiş süreci ile az ama öz 1992 reformunda olduğu üzere, Avrupa bütünleşmesine bağlı harcamaların sınırlarını çizen 135. maddeyi getiren 2011 İspanya anayasal reformunda da, meşruluk açısından önemli olsa da daha çok tartışma gerektirmeyen boş bir rol oynadığını gözlemlemiştir. Gözlemlemek istediğimiz bu tartışmalar hassas durumlar üzerine konuşmaktan çok, anayasaüstü bir bütünleşmeye sosyal katılımın tezahürü için önemlidirler. Özellikle değerler üzerine bir siyasetin, herşeyden önce dayanışmanın değerinin eksikliği burada açıktır. Aslında halka yapmaya zorlanan fedakârlıklar ile buna bağlı eleştiriler sorunu şimdilik herkesin bildiği bir gerçekmiş gibi görünüyor. Her seferinde tehlikelerin varlığı aşikârdır. Yunanistan Başbakanı maliyelerin ayarlanması için süre isteyerek şu anki hoşnutsuzlukların Vaymar Almanya'sındaki denli şiddetli tepkilere yol açabileceğini belirterek uyardı. Şurası açıktır ki değerler üzerine kurulmuş bir tasarı anayasaların ötesinde bir bağlılığı da sağlayabilir. Burada; diğer topluluklarla işbirliği önerileriyle genişleterek, haklara “değer”ini veren kamusal eylemlerle kollanmadığında, hakların anayasal karakterlerinden doğan zorlukları görüyoruz. Bu manada Birlik seviyesinde, birleşik yetkilerin yaratılması ilginç bir paradigma gibi görünmektedir. Ve özellikle para ve kamu maliyesi alanlarında bir yetki devri durumunda, içbağımlılıklar bağlamında gizil olanaklarıyla [potentiellement – ç.n.], hukuksal olarak, üretilmiş bir “değer ölçüsü”nü tanımlamaya götürebilecek bir alan bulmaktayız. Oysa sağ yakanın tebliğleri Anayasanın kuralgücününün zayıfladığını göstermektedir. Ki bu zayıflama; her “kendine düşen” bedelin düşünülmesi –yani, belli bir zamanla sınırlı göreceli bir şekilde tatmini- ya da bir içbağımlılıklar bağlamına bağlı ortak bir çerçevede ortak yararın belirlenmesine karar verilmesinde söz konusu olmaktadır. Gerçekten de 2 Mart 2012'de Brüksel'de imzalanan ve sıkılaştırılmış [mesure fiscales compactées – ç.n.] mali tedbirler istikrarı daimi mekanizmasının yaratılmasını düzenleyen “İstikrar, İşbirliği ve Yönetişim Anlaşması” [Traité sur la stabilité, la coordination et la gouvernance (TSCG) – ç.n.] daha yakın bir işbirliği ile -herşeyden önce para birimi Avro olan- Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ekonomi politikalarının hukuki açıdan daha zorlayıcı olmasını düzenlemektedir. Söz konusu Anlaşma; devletlere destek için doğrudan müdahale imkânını sağlarken ne -2008'deki gibi- krizlerden sakınmayı sağlayan ekonomik faaliyetlerin seçimini ne de gerek kamu kaynaklarının israfına gerekse mevcut hâliyle savurgan bir ekonomiye bağlı olduğu

düşünülebilecek bir tür sosyal devleti sürdürme şeklini öngörmektedir. Almanya Federal Mahkemesinin “Anlaşma”ya dair kararı da Parlatonun iznini ya da istikrar mekanizması kredilerinin Avrupa Merkez Bankası’nca finansmanı için olan yaşağını aramaksızın yalnızca biçimsel koşullar ile Almanya’nın ödediği miktarı belirtmiştir.

Bu değerdendirme tamamlamak üzere, Anayasaların içbağımlılık yani “fiili” dayanışma konusunda öngörü eksikliği gösterdiğini belirtmeliyiz. Avrupa bütünleşmesi düzeyinde ise bu zorluklar hep istikrar mekanizmalarının geliştirilmesi teşebbüslerinde kalmaktadır. Başka bir deyişle kurumsal nitelikteki mekanizmalar değerdere nazaran sınırlı görünmektedirler. Bunlar yalnızca kendilerine, elverişli kurumsal mekanizmalar ve uygun garantiler ile toplum tarafından getirilmiş olmaları şartıyla değerdelerin gerçekleştirilmesinden vazgeçilemeyecek biçimsel temeller oluşturabilirler.

Yeni bir ulusalüstüçülüğün 3 ayağı. Bu düşüncelerin ardından içbağımlılıklar meselesinin değerdere ihtiyaç duymasını ele alabiliriz. Söz konusu mesele aynı zamanda değerdelerin taşıyabilmesini sağlayacak, özgürlüklere dair kurumsal garantiler bütününü de talep etmektedir. Bu yüzdendir ki Hukuk Devletine tanıdığımız; gerek var olan devlet tecrübesinde, gerekse Anlaşmalar nezdinde devletlerden birinin diğerdeleriyle birlikteki göreceli tecrübesindeki olsun birincil garantinin işlevini “bütünleşme” olarak adlandırabiliriz. Bunun için Hukuk devletinin ve bütünleşme kurumlarının aynı ilkeye dayalı tecrübeleri bir hazırlık bilgisi teşkil etmekte ve fakat değerdelerin farklı toplulukların ötesinde gelişimi için yetersiz kalmaktadır.

Bu çerçevede kişiler ve gruplar arasındaki içbağımlılıkları değerdelerle zenginleştirme yükümlülüğü sivil toplumda olacaktır. Bu değerdendirme temel aldığımızdadır ki, hukuk devletini koruma yükümlülüğüyle sağlamaştırılmış bir anayasal yükümlülükler teorisi geliştirilebilecek, bu ise aynı zamanda hukukun şekli bağlamından kaynaklı zorlukların ötesine geçmeyi sağlayacaktır.

8.1. Cankürenin, ulusalüstü bir anayasal değerdere olarak korunması.

Sivil toplumun; toplulukların ve toplumların ötesinde geliştirmekle yükümlü olduğu değerdeler, gerek kişinin bizatihi insan olmasının önemine gerekse el ve gönül birliğinin geliştirilmesi amacıyla varlığının tezahür biçimlerinin korunmasına bağlıdır. Bu nedenle aynı zamanda, ortak yaşamın tüm insanlık için canküre düzeyinde mümkün olabilmesi, onu bugün ve gelecekte tüm topluluklar için koruma ve kollama zorunluluğunun dikkate alınmasını gerektirir. Toplumların, herkesin doğa ve insanlık karşısındaki yükümlülüklerinden hareketle sürdürmesi gerekeceği yükümlülükleri herşeyden önce, seçimleri olacaktır ki bizce temel seçim, doğa ve toplumlar karşısında varlığımız için gerekli mal ve hiz-

met üretim sürecinin asli amaçlarının neler olduğunu belirlemek olacaktır. Söz konusu seçim; ekonomik sürecin, savurgan ve kayıtsız mı yoksa cankürenin yeniden dengesini gözönünde tutan bir seçim olup olmadığıdır. Savurgan ekonomik süreçten; bir yandan enerji kaynaklarını ölçüsüz bir şekilde kullanan bir dolaşımı, bir yandansa çok hızlı bir tüketimle karakterize edilen kullanımlara yönlendirilen, gerek kitle tüketimine dayalı toplumların sivil, gerekse askeri amaçları için yeniliğe ve üretime dayalı bir depolamayı anlıyoruz. Bu depolama modelinde, hem hammaddelerin çıkartıldığı bölgelerin, hem de pazarların mahreçlerinin denetim altında tutulmasına açık bir gereksinim vardır. İcten; had safhada kültürel bir sertlikte ifadesini bulan kamu oylarının gelişimini desteklemek üzere ekonomik, siyasi ve kültürel hegemonyalarla karakterize edilen içbağımlılıklar üreten bir eğilim söz konusudur. Savurgan ekonomik süreçte dağıtılan maaşlar yüksek gibi gözükse de, bu maaşların gerçek kazançları dünya ölçeğindeki istihdam edilen işin yalnızca küçük bir parçasına karşılık gelmektedir. Öte yandansa, dünya ekonomisinin bu makro alanını ifade eden siyasi ve ekonomik istikrarsızlık çok yüksek bir seviyede gerçekleşmekte; savaş, sivil ve askeri üretim için hammaddelere ve pazarlara ulaşmanın tek yolu hâline gelmektedir. Uyuşmazlıklarda silah kullanımı zaman içinde, çoğun dağıtılan maaşlarla üretilen ekonomik yararlardan daha büyük ölçekte ve kalıcı doğal, insani, ahlaki ve maddi zararları doğurmaktadır. Savurgan makro alanın dünya ölçeğinde büyümesi de kanımızca, gelirlerin dünya ölçeğinde dağılımındaki değişimin, yani gelirin büyük kısmının dünya nüfusunun oldukça küçük bir kesiminde toplanmasının da asıl nedenidir. Bu savurgan makro alandan yararlanacak tek kesim aynı zamanda onu koruyacak sistemli etkiyi de verileştirecektir. Gerçekten de, IMF'ye göre 2011 yılında dünya nüfusunun en zengin kesimi genel zenginliğin %14'ünü elde ederken en fakir kesimin %20'si, bu zenginliğin %1'ini alıyordu.³ Bu ölçü, bu tip dolaşımın verimlilikten yoksun olduğunu göstermektedir ki bu da *aşırı tüketim* diye adlandırılan bir başka olguya bağlıdır. Böylesi bir dolaşım her halükârda bazı sosyal grupların kendi mantıklarını diğerlerine kabul ettirmelerine yönelik çatışmalı bir vatandaşlıktan [*citoyenneté conflictuelle – ç.n.*] doğmaktadır.

Buna bağlı olarak teknolojilerin sivil uygulamalarına yoğunlaşan bir dolaşım söz konusudur ki bu da tüketimcilikten [*consumérisme – ç.n.*] kaynaklanmaktadır. Tüketime bağlı hayat; mal sahibi olmaya dayalı edilgen bir vatandaşlığı kurgulayarak neticede kişinin kendi dışındaki gerçekliği unutturacak alışkanlıkların gelişimini sağlamaktadır. Hayat standardının tüketim açısından devamı ya da yükseltilmesi sıklıkla

³ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2011/new091211a.htm>

elektronik araçlar ya da veb kaynakları gibi ıvır zıvırlar şeklinde görünmektedir. Tüketimle güdümlü bu yeni yaşam biçimi, çoğun bu dolaşım biçimine bağlı kişilerin siyasi tercihlerinde temel bir etken olmaktadır ki, bunu içbağımlılık bilincindeki bir vatandaşın değerlerinden yoksunluğu karşısında “kayıtsızlık” olarak nitelendirebiliriz.

Bizce burada aynı zamanda, kişiler, topluluklar ve canküre arasındaki dengeyi gözetken bir üçüncü tip ekonomik dolaşım söz konusudur. Böylesi bir dolaşım, merkezine içbağımlılıkları, kişileri, toplulukları ve canküreyi koymasından ötürü asli seçimlere dönüklük olarak değerlendirilebilir. Bu seçimler; kendi doğallığında yaşadığımız içbağımlılıklarımızdan doğduğu için, insani eylemlerin ulusalüstü nitelikteki bilincine dayalıdır: her topluluğun ve her bireyin eylemleri aynı zamanda diğer topluluklar ile diğer bireyleri etkilemekte ve bu da zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Enerji, hammadde ve çevre kaynakları ile cankürenin israfı kadar toplu ya da bireysel düşmanlıklara yol açan özellikle silahlı eylemler şimdiki nesiller kadar gelecek nesilleri de etkilemektedir. Bunun için dengeli bir vatandaşlık, herkesin iyiliğine yönelmiş bir bilinç ve genel iradeye dayanmalıdır. Bu vatandaşlık diyalogu, karşılıklı tanımayı, gelişmeyi, canküreye saygıyı, gelecek nesiller ile özgürlüğü ama özellikle de barışı sürdüren bir vatandaşlık olmalıdır. Bunun içinse bu vatandaşlık, gerek gerçek hukuksal gerekse ulusal -hatta devletlerüstü- garantilerle teminat altına alınmış değerlerin makul bir şekilde uygulanmasıyla hayata geçirilmelidir. Böylelikle ki, bireylerin ve grupların faaliyetleri devletlerüstü bir nitelik taşımaktadır. Bu temel seçimde vatandaşlık; böylece, kendi kendisini yöneteceği düzenlemeleri de ortaya çıkartabilecek, farklı siyasi aktörlerin işbirliğiyle gerçekleştirilebilecek eylemleri geliştirebilecek yetenekte olmalıdır.

Daha önce de altını çizdiğimiz üzere Güney Akdeniz ile Ortadoğu'daki bir dayanışma eksikliği enerji kaynaklarının kontrol altında tutulmasını amaçlayan sürekli bir dış hegemonyaya eşlik etmektedir.⁴ Bu nedenle, kimi grupların diğerleri üzerindeki tahakkümünü temin etme teşebbüsü üzerine kurulan bir anayasa, dıştan gelen bir hegemonyayı sağlama teşebbüsünün sadece iç yansımalarından başka bir şey olmayacaktır.

8.2. Eylem seçenekleri olarak vatandaşlık görevine ilişkin diğer seçenekler Eğer vatandaşlık, iktidar ile ilişkisinde soyut bir konuşma konusu olacak ise o hâlde; aynı zamanda gerçek eylem önerileriyle uzlaşmacı bir katılıma dayalı bir temsili başarıncaya değin, hükümet eden-

⁴ P. Policastro, Constitution and conflict. Regulating regional interdependences through society-based supranationality as a path for the European and Mediterranean transformation, 2012, à venir.

lerin son seçimlerine de boyun eğmesi gerekecektir. Eylem önerilerinin karşı karşıya kalacakları gerçek bir hesaplaşmanın yokluğunda basit bir uzlaşmayla katılım; çoğunluk yönteminin kullanılacağı yerde söz konusu olacaktır ki bu da kamusal faaliyetlerin kullanılmasına bağlıdır. Türk katılımcılar sempozyum boyunca diğer katılımcıları, tebliğleri esnasında olduğu kadar tartışma ve konuşmalar sırasında da çoğunlukçu ve basit uzlaşmaya dayalı bir siyasi yaşamın tehlikeleri üzerinde uyardılar. Demek oluyor ki; kökleri gerçekten koparılmış pratik eylemlere atıftan yoksun metafizik kavramlara dayalı siyasi ve ahlaki değerlere bağlı bir katılım bir yanda; kişinin hukuksal haklarının korunmasına ama aynı zamanda şeffaflığa ve kurumlar arasındaki dengelere ve toplulukların barışçıl birlikte yaşamalarına dayanan bir katılım öte yanda... Ölçü ya da değerlerin Anayasaya taşınıp taşınmamasına ilişkin sorunların altını çizmek istiyoruz. Hukuk açısından gerçek sorun, hangi değerlerin hangi ölçüde hukuksal garantilerinin sağlanacağıdır. Bir ilke hâline gelmekte olan ama hukuksal açıdan tatmin edici gerçek teminatlardan yoksun değerlerden başka, daha geniş bir dava yolunun kabulü hakkındaki etik tartışmaya da dikkat çekmek gerekir. Söz konusu yaklaşımın kabul edilebilirliği siyasi açıdan da bardağı taşırmaktadır.

Bu nedenle, değerlerin seçiminin eyleme ve pratik gerekçeye bağlılığının tam olması gereğine inanıyoruz. Afrika Birliği'nin Dakar'dan Cibuti'ye kadar "Yeşil Set" gibi doğayla dengeyi kurmayı hedefleyen 15 km.'lik bir ağaçlandırma şeridini üstlenmesi tarzı faaliyetlerin; aynı zamanda barış, dayanışma ve vatandaşlık değerlerinin yeşillendirilmesine de imkân sağlayıp sağlamayacağını kendimize soruyoruz. Aslında vatandaşlığın temel çekirdeği, birlikte yaşama düzeyinin iyileştirilmesini sağlayan değerlerin el ve gönül birliğiyle uygulanması arayışına bağlıdır. Modern vatandaşlığın tarihi bize muhakkak olumlu örnekler verecek ve bize dünyanın büyük kültürlerine atıfta bulunacaktır. Her seferinde kapalı bir vatandaşlık modelini doğrulamaya götüren eğilimleri bir kenara bırakmak gerekir. Bunun içinse açgözlülükle çöllerleştirilmiş ya da kirletilmiş bölgelerin arındırılmasına gönüllü katkı, yıkmadan ve umutsuzluğa düşmeden umut etmek için iyi bir çare olarak gözükmemekte. Özellikle de eğer toplum; gelişmeye istekli şehir ve köylerde temel kamu hizmetlerinin -bizzat kendi- insan kaynağını değerlendirerek, elektrik üretimi, güneş mutfağı [*la cuisine solaire – ç.n.*], atık su arıtımı gibi birbirine bağlı daha bir çok girişimi geliştirmek üzere bundan faydalanmayı bilirse. Gerçek su ki, kendi köşesinde yürütülen deneyimler yerel imkânları kullanarak ve herhangi ayrı bir eğitim almaksızın "Barefoot College" eğitiminden hareketle gerçekleştirilen deneyimlerle kıyaslandığında mütevazî görünmeleri fazla bir şey ifade etmemektedir. Su var ki yerel girişimlerden, gerçek yerel ağlardan, yerel şirketlerden başlayan girişimler gerçek anlamıyla demokrasinin temelini oluşturmaktadırlar.

Yeniden ağaçlandırmayla birlikte parselleme faaliyeti yerel ziraat ile ilgili bir konudur. Sosyal devletin tümünden zayıfıdığı an, vatandaşlığın en temel faaliyetinin yani sivil sosyal teşebbüslerin de doğduğu andır. Şu var ki sempozyumlar; Kuzey Akdeniz kıyısı ülkelerinin ekonomik dayanışmasındaki zorluklara işaret ederek, refahı bir serap olmaktan çıkartmanın vollarından birisinin belki de bu onurlu yaşam seçeneği olduğunu göstermektedirler. İçbağımlılıklara açık sosyal bir eylemle gerçekleşecek denli basit bir seçenektir de bu.

Türkiye: kendisine ait denge kimliğinin diğerleri vasıtasıyla aranması. Bu sempozyumda Türkiye'nin rolü karmaşık bir işaret noktası teşkil etmekte. Herseyden önce, Türk anayasa ve siyaset kültürünün, kendi karmaşık dönüşümlerinde oynadığı rolden söz etmek gerekir. İkincisi Türkiye, Güney Akdeniz kıyısı ülkelerini de ilgilendiren birçok zorluğun sentezini oluşturmakta. Üçüncüsü Türkiye, atılımları ve karmaşıklıkıyla ya bir değer olarak hukukun önemini, yahut da hukuku yalnızca kılıfsal değerden yoksun şekli bir arabuluculuk mekanizması olarak doğrulatan zorluğu temsil eden bir örnek teşkil ediyor. Hiç olmazsa siyasi atıfları dikkate alındığında ana hatlarıyla Avrupa Birliği; gerek yılan hikâyesine dönen Birliğ'e giriş sürecinde, gerekse Güney Akdeniz kıyısı açısından Türkiye'de demokratikleşme için bir tutamak arıyor ve fakat insan hakları sorununa ve insanın mutluluğu için kaçınılmaz olan farklı değerlere davet ediyor. Üçüncü ana hat Rusya'dır ki Türkiye hem bir ekonomik gelişmeyi yürütmek üzere hem de gerçek bir istikrar unsuru olmak üzere Rusya'yla yüzleşmeye çağrılmaktadır.

9.1. Anayasa kimlik ve dönüşüm.

Türk anayasal kimliği ve dönüşümler arasındaki ilişkiye geldikte, Türkiye'nin özellikle akılcı bir anayasa hukukuna ihtiyacı olduğunu görüyoruz. Bu ihtiyacı yalnızca 82 Anayasasının aşılması gereği üzerine olan uzlaşmada değil, ama aynı zamanda, kurumlar nezdinde çoğunluk prensibini yumuşatması bildirilen gereklilikte de buluyoruz. Buysa, az farkla çoğunluk partisi olan AKP'nin, yürürlükte anayasaca öngörülmuş usüllere göre anayasayı değiştirmek için yeterli desteğinin olmamasından kaynaklı bir siyasi gerçekçilik sonucudur. Tek meclisli yasama organına giriş bile, yüzde on baraj nedeniyle sınırlıdır. Bu indirgenmiş temsil, kurucu süreci de etkilemektedir. Gerçekten Anayasa Uzlaşma Komisyonu da meclis partileri temsilcilerinden oluşarak ulusal meclisin temsil modelini dikkate almaktadır. Burada getirebileceğimiz eleştiri basittir. Gerçekten de Anayasanın tüm halkın anayasası olması gerektiğini ve kurucu iktidar aracılığıyla gerçekleştirilen derinlemesine anayasal dönüşüm sürecinin de yasama erkinin kullanılmasından farklı olduğunu söyleyebiliriz. Ve bu eleştiri aynı zamanda Anayasayı değiştirme amacını güden parlamento seçimlerine de getirilecektir. Ne var ki ilkenin

bu değerlendirilmesi, ne toplumun ne de toplumdaki sosyo-politik hareketlerin yapısını hesaba katmaktadır. Gerçekten, barajsız seçilen bir kurucu meclisin oluşturulması temel siyasi yapı ile “karmaşıklıkla azaltılmasını” sağlayan bir teşkilât prensibini gerektirmektedir. Örneğin, 1946 İtalyan Kurucu Meclis seçimleri 50’den fazla partinin katılımını gördü. 556 milletvekiliyle oluşturulan temsil 4-5 siyasi gücte yoğunlaşmış idi. Bununla birlikte Anayasa taslağının hazırlanması ve sunulması görevi, Kurucu Meclisin içerisinde tüm siyasi grupları temsil eden 75 Kurucu Meclis üyesinden oluşan bir Anayasa Komisyonuna bırakılmıştı. Ancak Komisyonun içerisinde dahi çalışmalarının etkinliğini sağlama üzere herhangi bir şekle bağlı olmaksızın çalışmaları not etmeden çalışan 18 redaktörden oluşan bir komite oluşturulmuştu; buna karşın çalışmaların ayrımcı niteliğindeki dilemma sorunu, hükümetin ana ayaklarından birisinin yalnızca hukukun işaret ettiği hukukla sınırlanmış hükümet değil (Ortaçağ’da Bracton’un ifadesiyle *iurisdictio* –modern zamanlarda MacIwain tarafından kullanılmıştır) ama aynı zamanda ayrımcı hükümet (*gubernaculum*) olduğunu da gösterdi. Gerçekten 1787 Filadelfiya Sözleşmesinin başında da çalışmaların gizli yapılacağı kararlaştırılmıştı. Aslına bakılırsa kamuya açık görüşmeler farklı siyasi duruşları şiddetlendirebilir. Her halükârda Türk Anayasa Uzlaşma Komisyonu, özellikle 1980’li yılların sonundaki anayasal dönüşümü de dahil önceki deneyimlerine nazaran farklı bir yerde durmaktadır. Su var ki Türkiye’deki sorun siyasi, ekonomik ve sosyal düzenler arasındaki kesinti üzerinde değil fakat bütünü üzerinde toplanmaktadır. Siyaset üzerindeki nüfuzların dağıtım ilkesini, iktidardaki Anayasaya ilişkin pozisyonlarını önceden belirlemiş az sayıdaki partiyle değiştirmek zor görünüyordu; ekonomi üzerindeki nüfuzların dağıtım ilkesi de iktidardaki güçler ile ekonomik seçkinler arasındaki anlaşmalara ve dahi Türkiye’nin ticari olduğu denli enerji açılarından yararlandığı stratejik pozisyonuna dayalı bir sosyal desteğe bağlıydı. Demek ki sorun sosyal perspektif üzerinde ortaya çıkmaktadır: Anayasayı değiştirmek siyasi ve sosyal bir kimliği, bir yandan tanınmamış sosyal bir kimlikten diğer yandan siyasi açıdan önemli, bütüncül [*füniter – ç.n.*] bir kimlikten -söz konusu kimlik yapay bir sosyal bütünlükten yararlanan farklı gruplar ve hareketlerin gelişiminden doğmuş ve gerçekleşmiştir- oluşan karmaşık bir yapıda teminat altına almaya bağlı görünmektedir. Böylesi bir bütünlük şiddet ve aleni insan hakları ihlalleriyle kolkola gitmektedir. Bu ihlaller bir öz-cumhuriyetçi ilkeyi [*reel cumhuriyetçi/un principe républicain réel – ç.n.*] doğrulama zorluğunun belirtisidir. İnsan haklarına saygı; birey için olduğu kadar bireyselliğin geliştiği topluluklarda, gerek Türkiye’nin Avrupa Birliği’nin siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarına tam katılımı için, gerekse Güney Akdeniz kıyısı ülkelerinin siyasetlerinin modernleştirilmesinde olumlu bir öneri olarak, bir anahtar kurum teşkil etmektedir.

9.2. Özgürlük ve yeni bir anayasanın nedenleri.

Burada söz konusu olan; Türkiye’de Anayasanın dönüştürülmesine ilişkin tartışmanın özgürlük ve otorite, bütünlük ve adem-i merkezîyet, devletin laikliği ve çoğunluğun dini duyguları, demokrasi ve çoğulculuk arasındaki gerilimlerden kaynaklı sorunlar üzerine yoğunlaşan bir tartışmaya dönüşmesidir. Anayasa Uzlaşma Komisyonunun farklı sosyal grupların görüşlerini almakta gösterdiği iyiniyetin dahi; AKP’yi herkesin görüşünden hareketle bulunması gereken “sağduyu”ya ikna edemediğini, daha çok çoğunluk vasıtasıyla korunmak istenen siyasi sürecin bütünlüşme niteliğini aradığını muhalif parti temsilcileri açıkça ortaya koymuştur. Bu görüşün yankısı Prof. Rıza Türmen tarafından Türkiye’nin siyasi koşullarında “çoğunlu(ğ)”un bir diktatörlüğe götürme riski taşıdığını doğrulamasıyla beraber gelmektedir. Gerçekten, sürecin koşulları; düşünce özgürlüğünün yürürlükteki ceza veya terörle mücadele kanunlarıyla sıkı bir şekilde sınırlandırıldığı ve kişilerin kendi gelişimleri üzerine kurgulu eleştirel bir düşünceyi oluşturmak için gerçek imkânların olmadığı bir çerçevede gerçekleşmektedir. Bunun içindir ki, çoğunluk dininin değerleriyle ifadesini bulan ortak bir destekle meclis çoğunluğundan hareket ettiğiinden şüphe edilen bir uzlaşmanın tek başına kullanılması yetersiz görünmektedir. Bu yetersizlik aynı zamanda çoğunluk partisinin çoğunluğun değerleriyle hukuk devleti arasındaki dengeleme konusundaki çabalarında da görülmektedir. Ki bu denge çoğulcu bir bağlamda, hakların korunmasına dayalı siyasi dönüşümlülüğe [*l’alternance politique – ç.n.*] bir açıklığı da gerektirmektedir. Değerler sorununda da, gerçek korunmaları, hukuk devletinin anayasal yapılarına gereksinim duyar. Aslında her kişi hukukun aynı zamanda o anın dengelerine ve verindeliklerine göre koruması gereken koca bir değerdir ki, çoğulculuğun gelişimi de laik devletin mirasından doğmaktadır. Bu miras Türkiye’de farklı siyasi tercihlerin ötesinde kişiye saygı kavramını hedefleyen anayasal yapının gelişimini sağlamıştır. Şurası gerçek ki Türkiye hâlâ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde en fazla mahkûmiyeti alan ülkedir. 2011 yılında Türkiye’nin 159 davada en az bir Sözleşme ihlâli söz konusu iken bu sayı Rusya için 121, Ukrayna içinse 125’tir. Bu da insan haklarına saygı sorununun tamamen öncelikli bir sorun olduğunu göstermektedir. Az farkla çoğunluk partisinin, hatta liderinin, karmaşık durumu dengelemek konusundaki tam yeterliği öncelikleri değiştirmemektedir; özellikle çoğunluk değerlerinin hükümet sürecine dahil edilmesi tüm Akdeniz ülkeleri için önemli hâle gelmektedir. Türkiye’nin sorumluluğunun, aynı zamanda insan haklarına saygıyı sağlayan kurumsal çözümler önermesi olduğu da dikkate alınmalıdır: laikliği içeren bir anayasal devletin geliştirilmesi, değerler üzerine yapılan tartışmanın insan hakları ihlâllerinin nedeni değil de bir kontrol faktörü olarak kullanılabilirdir. Bunun için, insan hakları dernekleriyle

istişarenin önemi de göz önünde bulundurulmalıdır. Gerçekten de çoğunluk dininin -İslâm'da olduğu üzere- hiyerarşik kurumsal bir yapıya dayanmadığı toplumlarda, bireyin ve dolayısıyla sivil toplum örgütlerinin sorumlulukları, değerlerin ve denetim rollerindeki “olguda karşılığın” [*contrafactualité* – *c.n.*] can alıcı bir tezahürü olarak kabul edilmelidir. Katolik kilisesinde olduğu üzere, çoğunluk din değerlerinin hiyerarşik bir yapıda kendisini gösterdiği toplumlarda dahi insan hakları tarihi, dışlananların haklarını teminat altına almayı hedefleyen sivil hareketlerin önemini göstermektedir.

Türkiye örneğinde, insan hakları ihlallerinin yapısı da idarenin ve erkler arası ilişkilerin bastan aşağıya değiştirilmesi gereğini göstermektedir. Kurumların usûl ve diline ulaşma sorunu da, hakların kötüye kullanılması sorunu denli önemli bir rol oynayacaktır. Burada, insan hakları ihlallerini gösteren ve altını çizen gruplarla kamusal bir tartışma olmaksızın bizzat bu hakların lehine yapılan basit açıklamaların ne etik ne de hukuksal bir değerleri olacaktır.

Değerler ve dönüşüm.

Değerler sorunu mevcut olguların durumlarının yapacakları ihbarlarla yetinme bile kendisini nedenlere göre düzenlemesi ve önerilere uyması gerekir. Ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerin bir bütün olarak karmaşıklığı dikkate alınmadan nedenler değerlendirilemez. Daha önce belirtme fırsatı bulduğum üzere (bkz. *Constitution and conflict...* 2012 – yayınlanacak) Güney Akdeniz yakası ile Akdeniz'in doğu kıyısı ülkelerini karakterize eden siyasi istikrarsızlık iç iktidar ilişkilerinin sıklıkla savurgan bir ekonomi bağlamında enerji ve pazarların denetimiyle ilgilenen uluslararası ilişkiler sistemine sıkı sıkıya bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye savurgan dolaşıma sıkı bağımlılığı nedeniyle, kısa vadede bundan faydalansa bile uluslararası beklentiler karşısında modelinin saygınlığının çöküşüyle bölgenin büyüyen istikrarsızlığını önleyemeyecektir. Bu, insan haklarına saygıdaki eksikliklerin yanında Türkiye'yi bölgede gerçek bir istikrar faktörü olmasını engelleyen ikinci nedendir.

9.3.1. Savurgan bir ekonominin kurumlarının önüne geçilmesi gerekliliği: Kayıtsız bir ekonomik dolaşımın yetersizliği.

Görüldüğü üzere savurgan dolaşım dışında iki tip ekonomik dolaşım daha mevcuttur: Kayıtsız dolaşım ve yeniden denge dolaşımı. Kayıtsız dolaşım, sıklıkla ya askeri sanayi ya da onla uyumlu teknolojik gelişmelere bağlı olmaktadır. Yüksek teknolojiler ya savurgan bir biriktirme modelinin türevi yahut da bu modelle ortaklaşa hareket etme özelliğini göstermektedirler. Yansız dolaşım ise aslında üretim fazlasının savurgan dolaşımda kullanılmasına yaramaktadır. “Kayıtsız” üretimin sosyal çöküşüne geldikte; askeri sanayiye yönelmediği durumlarda dahi

savurgan dolaşımın özelliklerini taşıyan büyük şehirleşme, şirket yoğunlaşması ve sosyal bağımlılıkla birlikte yaşadığı görülmektedir. Söz konusu dolaşıma geldikte ise; gerçekte yoğun bir şekilde tüketime yönelmiş, ve dolayısıyla, -konjonktürel olduğu denli yapısal ekonomik dönemlerin azalması karşısında- sosyal açıdan zayıf bir modelle karakterize edilmektedir. Üstelik bu model; dünyanın yalnızca belli yerlerindeki yeniliğe nazaran gerekli sermayenin kitle üretimi gelişiminin yoğunlaştığı bir model olarak da görünmekte. Belki de, Türkiye'nin Akdeniz'de ne istikrarlı gerçek bir rol oynamasını ne de bağımlılıklarının üstesinden gelmesini bu model dahi sağlayamamaktadır.

9.3.2. Örnek bir Türkiye için: Haklar, ulusalüstülük, vatandaş, canküre ve yaratıcı dolaşım.

Kanımızca, Türk katılımcılar denli diğer katılımcıların da dikkatlerini yoğunlaştırdıkları *özgürlük ve otorite* üzerine olan tartışma; özgürlükler dengesinde mevcut içbağımlılıklar bilincinden doğan anayasalar kavramına yaklaşılabilecektir: Devletlerin ekonomik imkân dengeleri, gelişmenin elverişlikleri dengesi, canküreyle uyum ve diğerlerinin gelişim hakları arasındaki denge, toplulukların eylemlerini oluşturan kılışal etik değerler arasındaki bütünleyicilik dengesi. Bu bakımdan; toplum, siyaset, üretim ve -gerçekleştirilen/yapılan- mal ve hizmetlerin yeniden paylaşılması üzerindeki nüfuzların dağıtımından hareketle farklı deneyimleri söyleyen bir unsur olarak Anayasayı muhafaza etmenin gereği de bundandır. Bu yaklaşım yatay ve dikey geçişmeler sorunu yaratmaktadır: örneğin “kendi”nin kurduğu iç etik kanununun hayatı, kültürel alışkanlıkların veya “kurumların” hayatı, devlet toplulukları arasındaki ilişkileri düzenleyen kişi hukuku –uluslararası kamu, özel ve ticaret hukuku-, bu toplulukların şekli anayasa hukukları, hukukun farklı dalları ve nihayet federe devletlerin, özerkliklerin, bölgelerin farklı yerel hukukları ile yerel hükümetlerin farklı merciilerinin hukukları arasında. Anayasanın dağıtımcı unsurları somut hukuksal karakterlerini, normların farklı seviyelerindeki geçişmeleriyle farklı hukuksal düzlemlerde söz konusu geçişmeler esnasında almaktalar. Bu vüzdendir ki insan eylemlerinin ulusötesi unsuru, maddi olarak içinde bulunduğu anayasa hukuku ilişkilerinin tanımında gözden düşürülemez. Bunun içinse anayasal siyasetin organik tarım önerileri bir kenara atılamaz. Aynı şekilde dengeli bir anayasa için içte olduğu denli dışta da canküreyi unutmaksızın bu yeni ulusalüstülüğün gelişimine yönelmiş faaliyetleri izleme imkânına sahip kişisel olduğu denli şirket ve dernekler ile kurumların teşebbüslerine dayanan akılcı bir ekonomik dolaşıma [*circulation économique vertueuse* - *ç.n.*] yönelerek uyumlu değerlere dayalı ulusalüstü yeni projelerin desteklenmesi gerekir. Zira bu yeni ulusalüstülük insan topluluklarını kendi aralarında olduğu kadar onlarla canküre arasında da yeniden dengelemeye yönelmiştir. Bu yaklaşım; değerlerin

ulusüstütlüğünü -bu değerlerden her birisine verilen sorumluluk olarak- korumak açısından yeni bir vatandaşlığın da kurucusudur. Bu vatandaşlık bir çok faaliyet üzerine inşa edilebilir: toplulukların pratikte kendilerine ve diğerlerine yönelik faaliyetleri (ör. cankürenin yeniden ağaçlandırma ile yeniden inşası); merkez şirketlerden kimi hizmetlerin maliyetini kaldırmaya yönelik cumhuriyetçi faaliyetler (ör. -Barefoot College'in taşra deneyimlerinden Almanya'daki karmaşık "Stadwerke" birliğine değin- imkânlarıyla orantılı olarak kendi hizmet ağlarının gelişimi...); gözle görünür bir şekilde karbonun etkisiyle besin bağımlılığını azaltan ekonomide ve doğayla iç içe yaşamadaki zirai faaliyetler yerel aktivizmi teşvik etmektedir; bu faaliyetlerin yanısıra ekonomik aktivizmi artırdığı denli siyasete katılımı da artıran topluluklararası "adil ticaret"i de eklemek gerekir.

Gerçekten Türkiye için, bu ulusüstü vatandaş dönüşümünün yerindeliğinin anlaşılmasının tüm anahtarı, kendi geçmiş bilincinden ve hepimizin geleceği için geçmişinin yararından doğmaktadır. Afrika Birliği nezdindeki faaliyetleriyle, Senegal örneği, ülke için çalışılabileceğini ve doğru olanın da bu olduğunu göstermiştir. Ataları modern çağı açan Türkiye, İstanbul'u, efsane bir teşkilât yeteneğinin tezahürüyle artık hukukun ve avrupa kültürünün başkenti olduğu gösterebilir. Ki İstanbul 16. Yüzyılda Akdeniz'in farklı kıyılarını birleştiren bir imparatorluğun başında yalnızca geçmişin değil aynı zamanda geleceğin de başkentidir. Bunu gerçekleştirmek için herşeyden önce insan haklarının dışardan gelen bir zorlama değil ama bizzat kendisi ve diğerleri için bir yerindelik ve gereklik olduğu bilincine sahip olmak gerekir: insan haklarına saygı ve teşvik Türkiye'yi bir örnek olarak tutmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

P. Policastro, Constitution and conflict. Regulating regional interdependences through society-based supranationality as a path for the European and Mediterranean transformation, 2012, à venir.

L'ESPACE CONSTITUTIONNEL PAN-EUROPEËN ET MÉDITERRANÉE ET NOUVELLE SUPRA-NATIONALITÉ

Pasquale Policastro

Coordinateur du Centre transnationale d'investigation et de haute formation en droit constitutionnel européen "ECONET"

RÉSUMÉ

L'article aborde les processus constitutionnels dans le bassin méditerranéen sous l'optique du pan-européanisme constitutionnel. Il dépasse les clivages entre la sphère politique et le domaine économique d'une part et, entre le niveau national et le niveau supranational d'autre part. Une réflexion sur le constitutionnalisme supra-national nous invite également à développer une approche euro-méditerranéenne qui ne serait pas limitée par un regard du constitutionnalisme eurocentrique. En envisageant les défis et enjeux dus aux ressources énergétiques et au développement soutenable, l'article essaye de décrire la complexité des processus constitutionnels dans le bassin méditerranéen.

Mots-clefs: *Constitution et interdépendence, constitutions et transformations dans l'Europe et la Méditerranée, la laïcité, l'Etat de droit et les valeurs, la citoyenneté transnationale, le constitutionnalisme et la solidarité, la circulation économique non dissipatrice et la nouvelle supranationalité.*

Rapport de synthèse

Pasquale Policastro, co-directeur du Master inter-universitaire conjoint en droit constitutionnel Européen: U.A. Barcelone, U. de Montpellier I, U. de Milan I, U. de Szczecin (affiliation principale)¹

¹ Affiliation secondaire: Université d'Etat de sciences appliquée à Gorzów Wielkopolski. Dans la période que je terminée la rédaction de ce rapport, le professeur Oscar Garavello, économiste de l'Université de Milan, a laissé cet monde. Oscar a dédié une partie signifiante de sa recherche en tant qu'économiste distingué à la Méditerranée, dans la sincère croyance, de notre droit, et au même temps, de notre obligation pour un meilleur déroulement de notre vie ensemble. Je voudrais dédier à sa lumineuse et chère mémoire ces simples pages.

SOMMAIRE

1. Introduction; 2. Une première considération: la société civile, où se trouve-t-elle?; 3. Une deuxième considération: est-ce nous pouvons remplacer le constitutionnalisme?; 4. Une troisième considération: est-ce que la législation peut changer immédiatement la personne?; 6. Valeurs et normativité; 6. Interdépendance, solidarité à l'intérieur d'une communauté, droit; 7. Interdépendance, solidarité à l'intérieur d'une communauté, droit; 7.1. Solidarité et interdépendances entre individus dans la même communauté; 7.2. Solidarité et interdépendance entre groupes dans la même communauté étatique; 7.3. Solidarité et interdépendance entre différent Etats; 8. Les trois piliers d'une nouvelle supranationalité; 8.1. La protection de la biosphère en tant que valeur constitutionnelle à caractère supranational; 8.2. Les autres choix comme des choix d'action qui concernent le rôle de la citoyenneté; 9. La Turquie: la recherche, à travers les autres, de sa propre identité d'équilibre; 9.1. Identité constitutionnelle et transformation. 9.2. Liberté et raisons pour une nouvelle constitution; 9.3. Valeurs et transformation; 9.3.1. La nécessité de dépasser les institutions d'une économie dissipatrice: l'insuffisance d'une circulation économique indifférente; 9.3.2. Droits, supranationalité citovenne, biosphère et circulation créatrice: pour une Turquie comme modèle;

1. Introduction: La Turquie, charnière entre Méditerranée et l'Union européenne. Mesdames et Messieurs, honorables Membres des forces constituantes turques, chers collègues, cher ami professeur Ibrahim Kaboglu, l'un des grands inspirateurs des débats constitutionnels européens d'aujourd'hui. Permettez-moi une attention particulière en saluant, surtout, nos chers étudiantes et étudiants qui participent à ce colloque. Vous nous apportez ici votre attention, votre esprit critique, votre vision du futur qui est parfois au-delà du rêve, lequel est le don le plus grande de votre jeunesse. Dans le même temps vous représentez vos milieux culturels, vos amis, vos familles, vos enseignants. Sans doute votre attention légitime notre recherche et nos efforts de poursuivre la recherche. Le colloque de cette journée s'est déroulé dans un contexte autant culturel, que social et politique de grande importance, caractérisé par d'importants épigones: le premier est la transformation de la constitution turque, le deuxième est la transformation de la région Méditerranéenne, le troisième est la transformation et la crise au sein de l'Union européenne, le quatrième portant le présent débat concernant les institutions politiques et juridiques fondamentales. Comme M. le professeur Bertrand Mathieu a bien souligné dans son avant-propos du colloque, la question méthodique fondamentale est la question du rapport entre les règles du

droit positif, qui sont notamment en crise, et la question de l'universalisation des questions qui légitiment les mêmes réglementations. Et donc tout en suivant cette ligne de réflexions, nous pourrions nous demander: est-ce que la crise des Constitutions, mettra au ban le constitutionnalisme, et est-ce que la crise des sociétés, mettra au ban les libertés? Est-ce que la crise des économies pourra elle mettre définitivement au ban les droits sociaux et la crise des systèmes politiques la démocratie, tout en la réduisant à un concept contingent, mais non nécessaire, du gouvernement? Et par contre la crise des gouvernements autocratiques, pourra-t-elle nous libérer par toujours des autocrates? Ces questions de base nous présentent la complexité du problème, qui nécessite une réflexion, laquelle devra être justement fondée sur les contributions qui ont été présentées au cours de cette journée. Nous pourrions scinder la ligne directrice de cette journée en trois fragments: celle des représentants de la science constitutionnelle - et parfois des institutions - de la rive gauche (en observant d'Istanbul), autrement dit méridionale, de la Méditerranée; celle des représentants de la rive droite, autrement dite septentrionale de la Méditerranée; celle de la société civile.

2. Une première considération: la société civile, où se trouve-t-elle? Et nous trouvons, avant tout, ici, que la société civile, qui est appelée à être le "centre névralgique" de la Méditerranée, est sous représentée. Mais il serait trop facile de dire que d'avoir invité des représentants de la politique d'autres pays aurait pu résoudre le problème: au contraire - il y aurait comme manqué l'objet du débat. Très souvent nous avons observé que la politique, surtout au niveau transnational, a posé des conditions vides de contenus, accompagné par des résistances, qui, si possible, furent encore plus vides. La difficulté, même au sein de l'Union européenne, de faire développer la société civile à partir des partis et des syndicats ouvriers, même si nécessaire, montre une impasse qu'on pourrait définir comme irraisonnable. D'un autre côté, développer la société civile à partir des professeurs est encore moins justifié que l'attitude des politiciens et des élites économiques "de penser à leurs propres affaires". Et, comme nous avons vu, dans les portails sociaux se manifestent les mécontentements dans un espace virtuel qui, sans la contribution de la politique et de la science. Ainsi pourraient se développer que des forces, qui ne seront que virtuelles, parce qu'elles seront toujours détachées de la réalité. La société vivante doit être intégrée par la politique, ce qui signifie la nécessité, pour les politiciens, de garder toujours un langage qui soit respectueux des autres, et qui encourage à respecter les autres. La société civile et ses problèmes devront être, pourtant, toujours bien considérés par la science, qui, pour garantir l'accomplissement de son service, devra garder son autonomie.

Le rapport entre science, droit, politique et société sera donc la fondation de cette synthèse.

3. Une deuxième considération: est-ce nous pouvons remplacer le constitutionnalisme? À propos des réflexions qui ont été présentées par la plupart des représentants de la science du droit de la côte méridionale et celle orientale de notre Méditerranée, nous voyons que cette science garde le constitutionnalisme comme une réalité profonde et nécessaire. Donc le constitutionnalisme, ce n'est pas le véhicule d'une idéologie, d'une culture, mais d'un ensemble de principes et d'institutions sans lesquels aucune forme de gouvernement ne pourrait être organisée. Les décisions autoritaires ne pourront pourtant faire face à l'insuffisance des législations ou à la précarité des équilibres politiques. Les seules valeurs éthiques, malgré le soutien en provenance de la masse, ne pourront jamais remplacer ni des délibérations politiquement responsables ni les droits; même si la conformité des droits et des institutions doivent répondre aux besoins spécifiques de la situation locale. Donc si une laïcité radicale peut être reformée à travers des politiques adressées à la personne, un radicalisme des valeurs pourrait mettre en jeu la sûreté du droit et affaiblir la position d'une pluralité de sujets plus faibles, comme les femmes et les personnes économiquement plus pauvres. En effet, les questions posées par les rapporteurs de la "rive gauche" ont montré qu'avant tout préserver les formes du processus de production des nouvelles constitutions, et essayer de garantir les institutions de l'Etat de droit dans le processus de transition, n'est pas encore une condition suffisante, mais néanmoins nécessaire pour une démocratie qui souhaite avoir au moins un fondement de caractère discursif. Les considérations exprimées à cet égard par M. le professeur Yadh Ben Achour montrent que rechercher, dans le processus de transition, les solutions soit pour mieux respecter les droits de l'homme soit pour permettre un débat qui permet de discuter les raisons du droit, plutôt que présenter seulement des instances, est une valeur en soi, qui permet la légitimation du droit dans les communautés. Dans la même direction se positionne la vision présentée par le professeur Fadhel Moussa, selon lequel les procédures constituantes, ou la recherche du modèle de justice, ne répondent pas à l'exigence de se légitimer par rapport aux autres (à l'étranger) mais servent à protéger les manifestations existentielles de la personne qui répondent à la nécessité d'avoir une position juridique du sujet, individualisé, certaine et raisonnable conformément à l'image constitutionnelle de la personne. Dans ce cadre, la méthode des études comparatives, à l'attention de l'application de la Convention européenne des droits de l'homme, qui est un métalangage invitant à rejoindre des raisons différentes, indiquent une attention réelle au droit raisonnable. La recherche d'une cohérence systémique avec les achèvements du

constitutionnalisme, dans un cadre de forte participation, semble pourtant le produit d'une exigence endogène fortement sentie.

Une question critique se pose concernant cette manière de voir et si elle n'est pas fortement liée à une conception du constitutionnalisme, qui est tout à fait centrée sur la validité. C'est vrai, et il faut le souligner, que la conception du processus constituant fondé sur la validité, est une conception qui a une signification centrale, mais la question qui se pose dans un régime caractérisé par des attitudes collusoires bien enracinées dans la société, porte sur l'utilisation des seuls moyens fondés sur un contrôle "indépendant". Ceci est le problème posé par M. le professeur Néïi Baccouche à propos des trois commissions de la transition, et notamment, la commission créée en tant qu'instance "supérieure" pour la réalisation des objectifs de la révolution, de la réforme politique et de la transition démocratique, la commission d'investigation sur la corruption et la malversation, et la commission d'investigation sur les abus à partir du 17 décembre 2010. La culture politique, qui ne connaissait qu'une utilisation instrumentale et politique des commissions "indépendantes", n'a pas toutefois manqué de faire ressentir certaines influences. Dans ce cas-là, elle est apparue comme une influence de la société, à propos de la question de la modernisation, ou alors comme une résistance qui semble motivée uniquement par la résistance des groupes, même judiciaire, liée au pouvoir précédent.

4. Une troisième considération: est-ce que la législation peut changer immédiatement la personne? Même si l'ampleur de certains phénomènes liés à la corruption ont été montrés; on peut souligner, tout en réfléchissant sur les deux contributions tunisiennes, que la "dérive" institutionnelle d'un principe de répartition du pouvoir fondée sur la collusion, nécessite des activités que l'Etat, dans l'immédiat, n'est pas en condition de réaliser. En tout état de cause, le manque d'une société civile active et dénuée d'un jugement pleinement "autonome", rend difficile le passage des institutions en tant "ordre alternatif" au droit formel, à une société qui se légitime à travers le droit. La question qui s'est donc présentée à notre attention, à partir du début du colloque, est la question d'une politique constitutionnelle dynamique, dirigée vers un développement d'une société civile "autonome" vis-à-vis des différentes influences qui dérivent soit de la tradition, même en clé postmoderne, soit des collusions caractérisant les régimes précédents.

Ces problèmes se poseront aussi dans le cas des autres pays de la Méditerranée. La complexité de la société civile et les utilisations instrumentales des différences dans ce cas, comme dans celui du Liban qu'a souligné M. le professeur Georges Charaf, produisent une fragmentation de la société, qui est difficile à composer à partir des simples transformations formelles, même si liées à un fédéralisme sophistiqué. Les ambiguïtés des réformes constitutionnelles algériennes

tient à ce qu'elles se vêtissent de structures formellement semblables à celles du constitutionnalisme européen. Le professeur Bachir Yelle Caouche a souligné la richesse de la fonction des partis politiques, qui, selon les rapporteurs a été encore une foi ignorée. La constitution devient un pacte entre forces: elle rend le droit prêt et fonctionnel pour le respect de ce pacte, de l'autre côté il manque une dimension du publique, qui part de la société et qui se retrouve dans le droit. Il est clair qu'il est difficile de penser à un développement d'une sphère publique qui accepte de se légitimer et de se limiter à travers le droit dès le début d'une grande transformation, générée par la difficulté à continuer de supporter des régimes autoritaires, liberticides et surtout centrés sur l'opposition des intérêts des individus et des groupes liés à eux, à l'intérêt public. Justement il est difficile de définir l'intérêt public sans des libertés et des procédures. De toute façon la seule attention aux solutions de procédure, même si formellement attachée à la protection du pacte constituant directement exprimé, pose des problèmes réels même dans le cas du Maroc, bien souligné par Mme le professeur Nadia Bernoussi, où l'attention aux équilibres des pouvoirs, reste sur un pacte, où en effet il manque la fondation du pacte même, c'est-à-dire une société civile qui participe à la vie politique. À ce propos, il faut se concentrer avant tout sur l'opposition conceptuelle entre participation de la société civile au processus politique et mobilisation de la société. Il faut se demander s'il est possible en général de penser à une démocratie fondée sur un espace politique unitaire composé par des citoyens, qui discutent de ses intérêts d'une façon publique.

5. Constitutionnalisme et transitions. Tout en considérant les autres transitions qui ont caractérisé l'histoire constitutionnelle contemporaine, l'affirmation que ce sont les groupes, et non pas les individus qui ont un rôle prédominant, pourrait apparaître comme un truisme. De toute façon, la différence entre la domination d'Etat et la transition pourra être vue justement dans le fait, que les transitions sont liées à une mobilisation du peuple liée à des programmes et projets de reconstruction de l'Etat. Bien entendu, toutes les mobilisations ne peuvent mener à des transformations démocratiques, dans le sens de démocratie définie par le constitutionnalisme, c'est-à-dire par le gouvernement de la société civile appuyé sur une constitution qui détermine le statut légal de l'individu et la façon de le protéger, la relation entre participation et représentation et les mécanismes au travers desquels les normes sont reconstruites et deviennent des actes individuels (paradigmes du constitutionnalisme). Donc la transition démocratique doit se porter sur un gouvernement pluriel, équilibré et balancé, de préférence semblable à la "politia" d'Aristote. C'est justement le problème posé par les auteurs qui représentent la côte sud de la Méditerranée, avec les autres problèmes, de nature décidément

moderne, qui sont la définition juridiquement claire de l'équilibre du gouvernement et une reconnaissance du sujet fondamental de droit, notamment la personne, n'excluant personne. Le débat qui s'est produit en Egypte, qui a été efficacement résumé par M le professeur Youssi Elassar, met en évidence le danger du questionnement sur les principes suprêmes posés à ce propos. Si ces principes sont à comprendre comme des valeurs et ils sont pourtant à peu près comme des principes auxquels M. le professeur Elassar se réfère en les indiquant comme supra-constitutionnels, alors nous pouvons parler de la possibilité de voir, à travers le processus de transition, une transformation de la mobilisation à la participation, qualifiable dans le cadre d'une médiation juridique qu'on peut référer au constitutionnalisme. Ainsi cette transformation demandera d'aboutir, avant tout, à un cadre d'une prévision certaine des droits à reconnaître à tout et à chacun, d'une façon égale et proportionnée. Elle demandera aussi d'aboutir au choix de l'exercice du pouvoir selon des règles de distribution qui permettent à tout individu, indépendamment de son état personnel, social ou confessionnel, la participation à l'exercice de la politique. Également il sera accordé à chaque regroupement, qui accepte les règles juridiques fondamentales de la communauté sans en abuser pour supprimer ses principes juridiques de base. Les valeurs politiques, morales et sociales de base comme la liberté, la justice sociale, l'égalité, la solidarité, la communauté et le respect de toutes les manifestations de l'individu et autres valeurs morales présentent en effet plusieurs caractéristiques, orientées tant à l'intérieur qu'à l'extérieur des communautés. Elles peuvent devenir une base pour le dialogue et pour leur épanouissement dans d'autres communautés à conditions qu'elles soient exprimées distinctement dans un cadre juridique sûr pour toutes les normes et aussi pour leur interprétation. L'exemple de la banque islamique, qui montre l'importance de la communauté, de la solidarité et de la justice entre la communauté, avec tout l'intérêt que cette institution suscite dans la doctrine, peut bien être considérée comme la base pour un dialogue transnational, à condition que nous nous appuyons solidement sur des bases juridiques sûres, qui seules peuvent encourager les particuliers à soutenir ces principes vis-à-vis du législateur. Mais la nécessité de partir de cet exemple pour soutenir la supra-constitutionnalité des valeurs éthiques, aux fins de leur considération comme patrimoine de toute l'humanité, porte à considérer aussi la question, de savoir si les concepts formels, soit en droit constitutionnel, soit dans le domaine la politique et la société, peuvent être suffisants pour considérer la question de la transition constitutionnelle. En effet, les observateurs des questions géopolitiques ont essayé de classer "Les frères musulmans" comme un parti semblable à la "Democrazia Cristiana" (... c'est à dire le parti qui a gouverné en Italie pour environs 40 ans, tout en gérant la stabilisation

démocratique et la transition, voir Limes 2/2012, p. 199-200). À ce propos, ils se réfèrent à l'opinion des mêmes activistes politiques de la côte méridionale de la Méditerranée, tel que Rasid al-Gannusi, leader du mouvement tunisien de Enhanda, selon lequel il n'y a pas de contradiction entre sharia et démocratie. Sa conception de la démocratie est le gouvernement du peuple pour le peuple à travers des représentants. À ce propos la Sharia n'as pas le caractère des règles établies une fois pour toute, parce que dans le système islamique la religion interagit avec les académiciens et les intellectuels pour appliquer ses règles dans la politique, l'économie et la religion. Selon la même opinion, l'islamisme est comparable au concept de social-démocratie, car son but est d'introduire la justice sociale dans le système économique, pour créer un système de développement alternatif (ibidem).

6. Valeurs et normativité. Mais nous nous demandons, où est ce qu'il faut trouver la garantie de l'adaptation correcte des mêmes valeurs si non dans la normativité de la constitution? C'est pourtant la question des valeurs, avec sa propre connotation constitutionnelle, qui doit se poser sur l'idée d'une Constitution où la base normative modale est la norme constitutionnelle même. En effet les constitutions, approuvées antérieurement, s'appuyaient sur des "pactes", des "compromis" à caractère soit interne qu'extérieur. À l'intérieur, il s'agissait de pactes entre le titulaire du pouvoir et les groupes qui le soutenaient, permettant une distribution des richesses et des influences en faveur des participants au pacte, et excluaient les autres. La dimension extérieure se fondait sur un pacte entre les forces au pouvoir et les puissances qui le maintenaient, tout en se garantissant une position privilégiée par rapport à l'activité politique de ce pays, et à l'accès aux richesses. En effet dans l'Etat autoritaire, les arbitres du pacte étaient les mêmes forces que celles qui détenaient le pouvoir, en conséquence cela permettait soit une sérieuse corruption, soit de profondes collusions entre groupes.

Les transformations constitutionnelles, si appuyées sur des pactes plutôt que sur la force normative de la Constitution, pourrons porter vers de grands changements au fur et à mesure que les pactes changeront. D'ici découlent des conclusions:

1) L'adoption de seules trames constitutionnelles générales pourra mettre en danger chaque acquis de la transformation. En effet, tant la Constitution de Weimar du 1918 - et les autres constitutions rationalisées de l'avant-guerre- que la Constitution italienne de 1947 montreront les dangers, ou bien les ambiguïtés d'une Constitution fondée que sur un pacte. Sans vouloir ici allonger notre exposé, rappelons-nous seulement les changements qui ont eu lieu dans le rôle constitutionnel du Président de la République en Italie, sans aucun changement dans la Constitution formelle (voire à ce propos Arcidiacono, 2012). Et nous voudrions aussi

ajouter ici, que si la constitution s'appuie sur la culture d'un pacte constitué, introduisant la "question de constitutionnalité"; elle ne servira pas tellement, parce que la question même ne permettra pas de contrôler la correcte application de toutes les normes constitutionnelles, ni l'implémentation de la même constitution en tant que système. L'expérience italienne de cette institution, à partir de 1956 montre tout son potentiel dans la protection des droits, mais aussi toutes ses limitations, car il est difficile de contrôler les choix positifs et négatifs du législateur, mais aussi dans des cas spécifiques, sa complexité. La diffusion de ce recours pour la protection des droits, dernièrement introduit en France et aussi au Maroc, montre son utilité, mais il faut dans le même temps aussi souligner ses limitations ontologiques;

2) L'utilisation d'une approche à la constitution à partir d'un pacte politique supra-constitutionnel, pourra donc mettre en jeu l'implémentation d'autres valeurs supra-constitutionnelles comme les valeurs suprêmes de justice, égalité, respect des droits fondamentaux, respect des valeurs de la communauté, et enfin des bonnes mœurs comme l'honnêteté dans l'action publique. Il faudrait pourtant tenir bien compte de la normativité du droit, en tant que valeur qui permettra l'implémentation correcte des valeurs de base de la communauté;

3) Les constitutions de l'Europe centrale et centre oriental, qui ont caractérisées l'accomplissement des transitions à partir de 1989, ont bien soulignées l'importance de la normativité et des droits. La Constitution polonaise de 1997 peut être, à ce propos, considérée comme une Constitution intéressante du fait qu'elle a permis de consolider une transformation démocratique en étant la base d'un développement significatif du pays, et "dernier point mais non des moindres" parce que la Constitution polonaise donne une grande importance aux valeurs.

De toute façon, tout en reprenant les réflexions des différents rapporteurs de la côte méridionale de la Méditerranée, la grande attention montrée aux solutions formelles, s'ouvre aussi d'une façon signifiante à la question de la garantie de la normativité. C'est de cette préoccupation que dérivent, dans les présentations des achèvements des processus constituantes, les doutes sur la partialité des réformes entreprises, la difficulté à penser à comment déraciner les mauvaises pratiques qui viennent du passé, et aussi les problèmes à concevoir les perspectives qui puissent dériver de l'implémentation des nouvelles Constitutions. Pour cela cette question a une portée générale et finalement permettra de considérer la portée des solutions constitutionnelles conçues d'une façon formelle, indépendamment des politiques poursuivies.

Cette tendance à développer des Constitutions que j'appelle hyper-rationalisée a été initiée par la Loi Fondamentale allemande de 1949 et

ceci pour empêcher que la normativité de la Constitution soit garantie qu'à travers un pacte politique fondamental. Cette façon d'approcher la Constitution s'accompagne par une technique normative spécifique, soit à propos de la formulation plutôt détaillée des normes constitutionnelles, soit quant aux garanties du respect des différentes parties de la Constitution. Il faut noter, que même les Constitutions présentent une tendance à s'étendre et à se développer.

Il faut dire, que dans le cas où les conditions politiques n'ont pas permis le développement des politiques conditionnant le contrôle à travers le droit du rôle des groupes et surtout des élites, il y a eu de certaines régressions démocratiques comme dans le cas de la Russie. La question qui mérite ici une réflexion critique est la question de l'histoire, nous trouvons que des développements constitutionnels qui posent des doutes par rapport à une meilleure réalisation des paradigmes du constitutionnalisme, peuvent coexister avec des manifestations de masse en sa faveur: ici il faut tenir compte de la fonction de mobilisation de la Constitution, des rôles des groupes à ce propos, mais aussi des transformations, même avec le soutien de la masse, peuvent aboutir à des médiations juridiques qui diffèrent qualitativement du constitutionnalisme.

7. Interdépendance, solidarité à l'intérieur d'une communauté, droit. L'importance de ce colloque est cruciale, parce qu'il considère la question de la transition d'une façon assez générale. En effet, du point de vue scientifique, je trouve qu'il existe une profonde continuité avec le colloque, concernant la transformation des Constitutions, organisé également par notre collègue et ami Prof. Kaboglu avec l'Association Internationale de droit constitutionnel. La question considérée dans le colloque sur la transformation des Constitutions regardait comment les Constitutions peuvent changer et vers quelle direction elles tendent à se diriger. La question considérée dans ce colloque concerne la transition, donc où les Constitutions doivent s'orienter et si elles peuvent nous porter aux résultats que nous espérons.

Les problèmes des Constitutions de la rive méridionale, de la rive orientale et de la rive septentrionale de la Méditerranée semblent différents: la rive méridionale essaye de se libérer du joug d'une domination, préférentiellement sans devoir se soumettre à une autre. La rive orientale, notamment la Turquie, essaye de trouver une forme constitutionnelle qui puisse garder les droits et développements sans une excessive rupture avec son passé. La rive nord de la Méditerranée, notamment l'Union européenne, doit se confronter avec son acquis et choisir soit de le consolider réellement soit de glisser complètement dans une gouvernance dominée par les intérêts des États.

Paradoxalement, à notre avis, le problème est commun et il est lié à la solidarité. En effet, nous vivons dans un monde caractérisé par des interdépendances. Le développement de chaque individu, de chaque communauté, de chaque société étatique ou régionale prend place dans un contexte d'interdépendances.

7.1. Solidarité et interdépendances entre individus dans la même communauté. Nous avons avant tout des interdépendances parmi les individus dans les mêmes communautés. Autant la morale que le droit s'occupent, chacun dans son domaine, de régler ces interdépendances. Tant l'histoire de la religion, que des cultures et du droit de la côte septentrionale, orientale et méridionale de la Méditerranée, dans lesquels tout observateur attentif trouvera une grande unité de fond, montre de grands exemples liés à la question des différents aspects de la solidarité par rapport aux interdépendances entre individus dans une même communauté. L'obligation de la Umma de prendre soin des pauvres est sans doute un exemple qu'il faut admirer et suivre dans les différentes cultures. Aussi en Europe, malgré les différentes controverses, la valeur de la solidarité a inspiré des mouvements de nature morale, par exemple, dans le Moyen Âge, autour de "Meister Eckhart" pour lequel il est traité de la tentative de réaliser une société de l'être plutôt que celle de l'avoir (Fromm). La solidarité a été aperçue dans le cadre de la pensée socialiste que chrétienne qui ont inspiré les réformes constitutionnelles à partir au moins de 1848. Dans le cadre de l'évolution des Constitutions à des Constitutions hyper-rationalisées, les interdépendances entre les individus de la même communauté ont été bien réglé à travers des constructions de droits comme celui de l'égalité sociale de tous les citoyens" dans la Constitution italienne de 1948, mais aussi par la construction des droits fondamentaux dans la Loi Fondamentale allemande: parmi eux, nous voudrions souligner le droit de la personne "au développement de sa propre personnalité". Toutefois, la portée dynamique de ces constructions a trouvé des limites démesurées quant à son application par rapport aux étrangers, et cela s'est présenté d'une façon évidente en refusant aux travailleurs étrangers la citoyenneté allemande: le cas des turcs est éclatant à cet égard. Pareillement en Italie, le traitement des étrangers migrants a souvent démontré l'incapacité des pouvoirs à affronter la question de leur accueil tout en respectant les droits de la personne et cela pas seulement dans le cas de l'émergence: en effet à s'opposer à l'intolérance généralisée il n'est resté souvent que les seules forces morales. La théorie de la citoyenneté inclusive et exclusive du professeur Massimo La Torre, pose justement l'accent sur la construction de la citoyenneté, comme en institut juridique qui semble fonder les mêmes droits. Il objecte à la construction italienne et à la construction allemande de la citoyenneté d'être "excluantes". De tout

évidence l'argumentation suivie, par l'auteur cité, utilise plusieurs concepts qui dérivent du droit civil, mais elle considère plusieurs questions de nature constitutionnelle. En France, notamment, l'évaluation de la citoyenneté comme "incluante" ne tient pas compte du fait, que le déficit juridictionnel des droits ne permet pas de contrôler la question du respect de l'ordre public intérieur par rapport à la reconnaissance de plusieurs institutions juridiques "importés" par les étrangers.

7.2. Solidarité et interdépendance entre groupes dans la même communauté étatique. La solution "intégrationniste" que nous venons de critiquer par rapport aux étrangers en France présente des éléments problématiques, qui toutefois, ne trouvent pas une solution à travers le communautarisme, comme pratiqué en Angleterre par une plus ample reconnaissance de la question du statut personnel et de l'identité culturelle. En effet, elle n'aboutit pas à l'intégration, mais elle conduit à "exclure".

Quand nous observons la côte orientale et méridionale de la Méditerranée, nous trouvons aussi une situation de crise générée par la domination de certains groupes sur d'autres, qui peuvent être motivée par des motivations ethniques, religieuses ou bien par le pouvoir politique. Ces conflits ont été affrontés parfois avec une intégration extrême, c'est-à-dire en imposant l'impossibilité de manifester des identités communautaires et ethniques de groupe au niveau du discours politique dans le cas de la Turquie. Cette approche fonctionne à travers la tendance à une grande tendance au conflit dans la société, qui ont porté à plusieurs violations des droits de l'Homme et ont été la raison d'être soit des groupes divisés dans la société et avec une position institutionnelle qui leur est propre comme l'armée, soit des "groupes" souvent composé par une moitié en provenance de la criminalité organisée et l'autre d'escouades violentes. Dans les autres cas, les conflits entre groupes religieux, sociaux, ethniques ont toujours été affrontés dans un cadre de domination, d'hégémonie et de persécution qui s'est accompagnés par des gestions particulières du pouvoir économique et politique, mas aussi par le rôle institutionnel des groupes séparés comme l'armée.

Tout en considérant les questions posées, nous voyons, même dans les différences, deux difficultés fondamentales pour la solidarité à l'intérieur d'un État: a) la difficulté des États à considérer avec des critères d'égalité les différentes manifestations existentielles des individus qui présentent des éléments qui vont au-delà des critères dominants; l'État social n'aide pas à ce propos, parce que il devient un facteur qui unit les sujets de droit "à l'intérieur" de la communauté contre les personnes, (qui sont ou) qui viennent de l'étranger; b) la

difficulté à faire développer un modèle de médiation juridique qui soit en condition de permettre la coexistence des groupes avec un modèle de bien commun transversal par rapport aux groupes.

7.3. Solidarité et interdépendance entre différent Etats. Comme nous avons déjà souligné, nous avons observé une tendance au développement de constitutions hyper-rationalisés, c'est-à-dire des constitutions où la médiation juridique s'appuie sur le contenu des dispositions constitutionnelles en tant qu'expressions linguistiques, plutôt que sur l'accord politique qui a porté à leur approbation. En effet, cette tendance aurait pu aider les relations entre les Etats en prévoyant des règles, qui concernent les différents domaines relevant des interdépendances entre les communautés étatiques. Mais à ce niveau, on a déjà pu constater des problèmes relevant au sujet de l'interprétation des droits fondamentaux² dans les processus d'élargissement de l'Union européenne. En tout état de chose, il faut commencer par l'analyse des éléments les plus relevant du processus qui a su le mieux exprimer la transformation conduisant à une "solidarité" réelle de Etats³. (Schuman parlait dans sa déclaration "de solidarité de fait"). Le processus d'intégration européenne est sans doute un processus d'intégration entre les Etats, qui du point de vue technique ne présente pas, à notre avis, des éléments véritablement révolutionnaires (quant à la forme) par rapport aux instruments techniques du droit international déjà connus. En effet tant l'union douanière que le droit de la concurrence ne vont au-delà des principes généraux à travers desquels la clause de la Nation la plus favorisée est appliquée. Ils forment un système qui permet aux droits dérivant de cette clause d'être appliqués de manière égale et "self-executing" dans les relations entre les Etats membres, en permettant dans le même temps de garantir d'autres valeurs telle que la non-discrimination par rapport à la nationalité. Le processus d'intégration européenne s'est aussi initialisé selon le principe d'ouverture, qui originellement dans le plan Schuman était formulé avec l'intention d'offrir au monde entier le développement de la production au monde entier, sans exceptions ou distinctions, afin d'augmenter le standard de vie et assurer la paix, mais avec un intérêt adressé spécifiquement au soutien à l'Afrique. Dans ce sens, le postulat d'une supranationalité des valeurs, qui n'impliquerait pas son élargissement sans fin, mais qui signifie la dérogation à l'extérieur des principes qui ont inspiré le processus d'intégration et notamment le processus de création de l'Union, de son développement et élargissement qui constituent aussi la base de son action extérieure; parmi eux la solidarité. De toute façon,

² P. Policastro, 2005.

³ Schuman parlait, dans son déclaration de la "solidarité de fait".

tout en considérant qu'il est impossible de penser encore à des systèmes d'aide au niveau international comme base de la solidarité, soit en raison de leur caractère paternaliste, soit en raison de la superficialité par rapport à la responsabilité et à la transparence que ces systèmes ont généralement porté avec eux, nous ne pourrions pas éviter de penser à la nécessité pour les Etats membres de l'Union européenne de développer un système de relations constitutionnelles qui contribue au moins à la stabilité des pays de l'autre côté de la Méditerranée. En effet, les accords d'association Euro-Méditerranéen se réfèrent aux liens mutuels, aux interdépendances, aux objectifs d'intégration mutuelle. Les accords avec la Turquie vont encore plus loin. En effet, l'élaboration complexe de clauses de la nation la plus favorisée avec un degré signifiant d'intégration économique, et dans le cas de la Turquie en allant jusqu'au seuil de l'admission, porte avec soi la nécessité de donner à la bonne foi demandée par la Convention de Vienne, soit dans l'application que dans l'interprétations, une signification bien liée à la portée textuelle et aux intentions d'intégration qui sont manifestées dans les mêmes traités. En effet, la même Cour Internationale de Justice a rappelé l'importance de la bonne foi dans plusieurs situations. À ce propos, on peut se référer à la décision de la Cour concernant le projet Gabcikovo-Nagymaros. Dans ce litige entre Hongrie et Slovaquie, la Cour a souligné que l'obligation d'appliquer le traité en bonne foi consiste dans l'application d'une façon raisonnable (jugement du 25 septembre 1997). Le Vice-président de la Cour Christophe Weeramantry, tout en manifestant son accord pour la plupart de la décision, a souligné que la question, qui concerne le développement soutenable, a des implications "erga omnes" (envers tous) qui nécessitent que les obligations liées à ces questions soient interprétées selon la sagesse qui découle des différentes cultures. Bien entendu, l'argumentation peut être transposée à la question des relations entre les pays membres de l'Union européenne et les pays de la Méditerranée méridionale et orientale par rapport à la crise courante.

Les rapports présentés par le Maître de conférence Benoit Jean-Antoine et le prof. Jean Rossetto pour la France et par le professeur Ángel Rodriguez pour l'Espagne, arrivent à des résultats parallèles, mais concordent au sujet du rapport entre Constitution et stabilité. La France montre que la tentative de s'approprier un modèle de constitution qui appuie sa médiation sur la normativité même apparaît, en effet, plutôt affaibli au niveau des questions de dépense publique. Dans le cas de l'Espagne, le rapporteur a observé que pareillement au processus de transition constitutionnelle qui a abouti à la Constitution de 1978 et à la réforme "succincte" de 1992, aussi dans le cas de la réforme Constitutionnelle espagnole de 2011, qui a introduit à l'article 135 la mention des limites de dépense liées à l'intégration Européenne, l'idée de l'intégration Européenne a joué un rôle important de légitimation,

mais plutôt “en blanc”, c’est-à-dire, sans être liée à la nécessité des débats. Ces débats, que nous voudrions observer, furent importants en réalité pour manifester une participation sociale à une intégration supranationale, plutôt que de discuter seulement sur les positions critiques. Le défaut de la politique et surtout des valeurs, avant toutes choses la valeur de la solidarité est ici évidente. En effet, la question des sacrifices imposés à la population et les critiques liées à cela apparaissent comme un truisme. Les dangers sont évidents. Le premier Ministre de la Grèce en demandant des délais pour l’ajustement des finances a mis en garde que les phénomènes de mécontentement actuels peuvent mener à des réactions virulentes comme celles que l’Allemagne a vécu au temps de Weimar. Mais est aussi évident la manque d’un projet fondé sur des valeurs, qui pourrait permettre une cohésion au-delà des Constitutions. Ici on voit les difficultés qui dérivent du caractère constitutionnel des droits, lorsqu’ils ne sont pas accompagnés par des activités publiques qui donnent de la “valeur” au droit en les élargissant avec des propositions de coopération aux autres communautés. Dans ce sens la création de compétences réunies au niveau de l’Union semble un paradigme intéressant. Et surtout dans le cas d’un transfert de compétences dans le domaine de la monnaie et des finances publiques, nous trouvons un domaine qui potentiellement peut aboutir à définir juridiquement la “mesure de la valeur” produit, dans un contexte d’interdépendances. Or les rapports des pays de “la rive droite” montrent que la normativité de la Constitution s’affaiblit lorsqu’il s’agit de décider de définir le bien commun dans un cadre commun lié à un contexte d’interdépendances. En effet, le “Traité sur la stabilité, la coordination et la gouvernance (TSCG)” qui unit la création d’un mécanisme permanent de stabilité de mesure fiscales, signé à Bruxelles le 2 mars 2012 permet une coordination plus étroite et juridiquement plus contraignante des politiques économiques entre les pays de l’Union européenne, et avant tout, qui ont comme devise l’Euro. Le Traité, tout en permettant une possibilité d’interventions directe pour le soutien des Etats, ne prévoit pas une sélection des activités économiques à poursuivre permettant d’échapper aux crises économiques, comme celle de 2008, ou d’une façon de garder à l’Etat social, qui peut être considéré comme lié soit à la dilapidation des ressources publiques soit à une économie de dissipation en tant que telle. En effet, même la décision de la Cour Fédérale d’Allemagne sur le “Traité” n’a spécifié que des conditions formelles et le niveau des sommes qui peuvent être payées par l’Allemagne sans la nécessité d’obtenir l’autorisation du Parlement ou l’interdiction pour la Banque Centrale Européenne de financer les crédits du mécanisme de stabilité.

Pour conclure cette analyse, nous avons trouvé que les constitutions ont bien montré un déficit de prévision concernant

l'interdépendance et donc de prévisions en matière de solidarité "de fait". Au niveau de l'intégration européenne, ces difficultés restent encore sur les tentatives de développer des mécanismes de stabilisation. Autrement dit, les mécanismes de nature institutionnelle apparaissent limités par rapport aux valeurs. Ils peuvent uniquement constituer des bases formelles desquelles on ne pourra renoncer pour l'implémentation des valeurs, mais à condition que les valeurs même soient portées par la société à travers des mécanismes de nature institutionnelle adéquats et de garanties pertinentes.

8. Les trois piliers d'une nouvelle supranationalité. Après ces réflexions nous pouvons conclure, qu'affronter la question des interdépendances nécessite des valeurs. Mais réclame aussi un ensemble de garanties institutionnelles et relatives aux libertés, qui permettront aux valeurs de pouvoir être véhiculées. C'est en cela que la fonction de garantie primaire qu'on reconnaît à l'Etat de droit, soit dans l'expérience étatique en tant que telle soit relative à l'expérience de l'un des Etats conjointement aux autres, au sein des Traités que nous pourrions appeler "d'intégration". Pour cela, les expériences de l'Etat de droit et des organisations d'intégrations, fondées sur le même principe, deviennent propédeutiques, mais elles ne sont pas suffisantes pour garantir un épanouissement des valeurs au-delà des différentes communautés.

En ce sens c'est la société civile, qui aura l'obligation d'enrichir, par les valeurs, les interdépendances entre personnes et groupes. Sur la base de cette considération, on pourra développer une théorie des obligations constitutionnelles tout à fait consistante avec les obligations de protection de l'Etat de droit, mais qui permettra d'aller au-delà des contraintes de la conception formelle du droit.

8.1. La protection de la biosphère en tant que valeur constitutionnelle à caractère supranational. Les valeurs, que la société civile aura l'obligation de faire épanouir au-delà des groupes et des sociétés sont liées soit à l'importance de la personne humaine et à la protection des manifestations de son existence qui ont pour but les développements de la connivence humaine. Pour cela, il faudrait tenir compte également du fait que la vie en commun pour l'humanité est possible au sein de la biosphère, qu'il faut la sauvegarder et préserver pour toutes les communautés possibles dans le présent et dans le futur. Les obligations des sociétés humaines, qu'il faudra poursuivre en partant des obligations de tous vis-à-vis de la nature et de l'humanité en tant que telle, seront avant tout des choix. Le choix fondamental est, à notre avis, de déterminer quels sont les buts primaires du processus à travers le quel, nous produisons les biens et les services nécessaires à notre existence par rapport à la nature et aux sociétés humaines. Il s'agit d'un choix fondamental du processus économique dissipateur, indifférent, ou

poursuivant le rééquilibrage à travers de la biosphère. Par processus économique dissipateur, nous entendons une circulation qui utilise des ressources énergétiques à outrance, et où la recherche, l'innovation, la production, et par conséquent l'accumulation sont dirigés vers des emplois caractérisés par une haute vitesse de consommation soit pour des buts civils liés à des sociétés fondées sur la consommation de masse, soit pour des buts militaires. Dans ce modèle d'accumulation, il y a là une constante nécessité à se procurer un contrôle tant sur les régions d'où les matières premières proviennent que sur les débouchés des marchés. La tendance à générer des interdépendances caractérisées par des hégémonies économiques, politiques et culturelles au niveau intérieur pour soutenir le développement des opinions publiques caractérisées par un haut degré de rigidité culturelle. Les salaires distribués dans le processus économique dissipateur sont élevés, mais les bénéfices réels de ces salaires ne touchent qu'une petite fraction du travail employé sur l'échelle globale. D'un autre côté, l'instabilité politique et économique qui caractérise ce macro-domaine de l'économie mondiale est assez haute. La guerre devient souvent le moyen de se garantir l'accès aux matières premières et des débouchés pour la production civile et militaire. L'emploi des armements dans des conflits génère des dommages naturels, humains, moraux et matériels qui sont généralement beaucoup plus grands en magnitude et durables dans le temps, que les bénéfices économiques générés par les salaires distribués. Aussi l'élargissement à l'échelle mondiale du macro-domaine dissipateur est, à notre avis, la cause principale du changement de la distribution des revenus à l'échelle globale qui a permis la concentration de la plus grande partie du revenu mondial dans une section assez petite de la population mondiale; la seule à pouvoir bénéficier de ce macro-domaine dissipateur, tout en déployant une influence systémique pour le garder. En effet, selon le FMI, en 2011 la partie la plus riche de la population mondiale recevait environs 14% de la richesse globale, tandis que 20% des plus pauvres ne recevaient que 1%⁴. Cette mesure montre le manque d'efficacité de ce type de circulation, qui est lié aussi à un autre phénomène qui est appelé la surconsommation. Ce type de circulation de toute façon est aussi lié à une citoyenneté conflictuelle visant à imposer la logique de certains groupes sur les autres.

En lien avec cela, il y a une circulation qui se concentre sur des applications civiles des technologies, cependant liés au consumérisme. La vie en fonction de la consommation permet de développer des habitudes qui à la fin oublieront la réalité au-delà de chacun, tout en développant une citoyenneté passive dédiée à la possession des biens. Le

⁴ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2011/new091211a.htm>

maintien ou l'augmentation du standard de vie en terme de consommation, souvent des gadgets comme des bien électroniques, des ressources web. Ce nouvel mode de vie est motivé par la consommation et elle devient souvent la motivation fondamentale pour les choix politiques des personnes liées à ce modèle de circulation, qu'on pourra pourtant définir, par rapport au manque de valeurs de citoyenneté consciente de l'interdépendance, comme "indifférente"

Il y a, à notre avis, aussi une troisième typologie de circulation économique qui est dirigée à poursuivre l'équilibre entre les personnes, les communautés et la biosphère. Ce type de circulation pourrait être considéré comme tourné vers des choix primaires, qui mettent en son centre les interdépendances, les personnes, les communautés et la biosphère. Ces choix sont fondés sur la conscience du caractère transnational des actions humaines, qui dérive du fait, que nous vivons dans des interdépendances tout à fait naturelles: les actions de chaque collectivité et les actions de chaque particulier influencent aussi les autres collectivités et les autres particuliers et cela au-delà des confins du temps et de l'espace. Les actions de dissipation des ressources énergétiques, des matières premières, des ressources environnementales et de la biosphère ainsi que les actions dirigées au soutien de hostilités individuelles et de groupe, spécialement s'il s'agit des actions armées, influencent tant les générations présentes que les futures. Pour cela une citoyenneté bien équilibrée devra être fondée sur une conscience et une volonté générale qui seront orientées vers le bien de tous. Cette citoyenneté doit perpétuer le dialogue, la mutuelle reconnaissance, le développement, le respect pour la biosphère, les générations futures et la liberté mais surtout la paix. Pour cela elle pourrait être réalisée à travers une application raisonnable des valeurs garanties, tant parmi des garanties juridiques réelles qu'au niveaux national voir au-delà des Etats. C'est ainsi que les activités, des particuliers et des groupes, deviennent supranationales. Dans ce choix fondamental, la citoyenneté devrait ainsi être capable de manifester aussi des dispositions à se gouverner et de développer des actions, qui pourront être réalisées par une coordination des différentes instances politiques.

Nous avons déjà souligné que dans la Méditerranée du Sud et dans le Moyen Orient, le défaut de solidarité s'accompagne par une tentative constante d'hégémonie extérieure pour le contrôle des ressources énergétiques⁵. Pour cela une constitution fondée sur une tentative d'assurer une prédominance de certains groupes sur d'autres ne sera que

⁵ P. Policastro, Constitution and conflict. Regulating regional interdependences through society-based supranationality as a path for the European and Mediterranean transformation, 2012, à venir.

le reflet intérieur d'une tentative d'acquérir l'hégémonie en provenance de l'extérieur.

8.2. Les autres choix comme des choix d'action qui concernent le rôle de la citoyenneté. Si la citoyenneté doit, quant à elle, devenir l'objet d'un discours abstrait sur sa relation avec le pouvoir, et par conséquent, qu'elle soit soumise aux choix finaux des gouvernants - jusqu'à aboutir à une représentation fondée sur une participation de consensus et sur une participation qui s'articule, dans le même temps, à travers de véritables propositions d'action. Le simple consensus sera présent là où la méthode majoritaire sera utilisée en l'absence d'une véritable confrontation des propositions d'action; c'est-à-dire qu'elle est liée à l'exercice des activités publiques. Les rapporteurs turcs, tant dans leurs interventions que dans les débats et le dialogue qui s'en sont suivis tout au long de ce colloque, ont mis en garde les participants sur le danger d'une participation à la vie politique faite de simple consensus et de mécanisme majoritaire. C'est-à-dire, une participation s'appuyant sur des concepts métaphysiques déracinés de la réalité sans référence à des actions pratiques liées à des valeurs morales et politiques ainsi que s'appuyant raisonnablement sur la protection juridique des droits de la personne, mais également sur la transparence et l'équilibre entre les institutions ainsi que la coexistence pacifique des groupes. Nous voudrions aussi souligner les questions concernant si et la mesure dans laquelle les valeurs doivent être importées dans la constitution. Le problème véritable est, pour le droit, de savoir quelles valeurs et dans quelle mesure leur protection juridique va être garantie. La discussion morale sur l'acceptation d'un recours ample et différencié aux valeurs en voie de devenir un principe, mais sans de véritables garanties juridiques appréciables; cette approche déborde, également, sur l'admissibilité de cette approche aussi sur le plan politique.

Pour cela nous croyons, que le choix de valeurs doit être correctement lié à l'action et à la raison pratique. Nous nous demanderons donc si des activités adressées à rétablir l'équilibre avec la nature, comme la "Grande Muraille Verte", qui par une initiative de l'Union africaine, a pris en charge de supporter la plantation d'une bande de 15 kilomètres d'arbres de Dakar à Djibouti, ne seront pas des opportunités pour reverdir aussi les valeurs de la paix, de la solidarité et de la citoyenneté. En effet, le noyau fondamental de la citoyenneté est lié à la recherche de l'application, toute a fait volontaire, de valeurs qui permet une amélioration du niveau de la coexistence. L'histoire de la citoyenneté moderne, pourra donner des exemples qui sont sûrement positifs, et qui se réfèrent aux grandes cultures mondiales. Il faut toutefois surpasser les tendances qui ont mené à affirmer un modèle de citoyenneté fermé. Et pour cela, la contribution volontaire à l'assainissement des régions qui ont été désertifiées où polluées par

l'avidité, apparaisse comme un bon remède pour agir sans détruire et pour espérer sans désespérer. Et surtout si la société saura profiter de cette occasion pour développer des initiatives conjointes pour permettre aux villes et aux villages intéressés de développer, à partir de la valorisation de leur capital humain des services publics de base, comme la production d'énergie électrique, la cuisine solaire, l'épuration de l'eau et tant d'autres. Le fait que les expériences isolément menées pourront paraître modestes, à une échelle comparable à celles réalisées à partir de la formation du "Barefoot College", qui utilise les capacités locales sans une instruction spécialisée de base, ne signifiera rien. Ils se seront produits, à partir des initiatives locales, des véritables réseaux locaux, des entreprises locales, qui sont la base de chaque véritable démocratie. L'activité de parcellisation, qui accompagne le reboisement, est lié aussi à l'agriculture locale. Au moment où l'Etat social montre toute la faiblesse, c'est le moment, durant lequel, des initiatives sociales de citovennetés actives de base émergent. En effet les colloques, tout en pointant les difficultés de la solidarité économique des pays de la côte septentrionale de la Méditerranée, montrent aussi que l'une des voies pour s'extirper du mirage du bien être peut être cette alternative d'une vie digne mais simple avec un activisme social ouvert aux interdépendances.

9. La Turquie: la recherche, à travers les autres, de sa propre identité d'équilibre. Le rôle de la Turquie dans le colloque a été celui d'un point de référence complexe. Avant tout pour ce qui concerne le rôle que la culture constitutionnelle et politique turque a joué dans ces complexes transformations. Secondement, en ce que la Turquie se fait la synthèse de plusieurs difficultés qui concernent aussi les autres pays de la côte méridionale de la Méditerranée. Troisièmement la Turquie, représente avec ses élans et sa complexité, la métaphore soit de l'importance du droit en tant que valeur, soit la difficulté à faire affirmer le droit seul en tant que mécanisme de médiation formelle, sans valeurs pratiques. Est également prise en compte l'Union européenne, qui cherche dans la Turquie une référence pour une démocratisation, mais fait des appels sur la question des droits de l'homme et des différentes valeurs indispensables à l'épanouissement de l'être humain. Une troisième référence sera la Russie, avec laquelle la Turquie est appelée à se confronter soit comme sujet capable de générer un développement économique, soit comme un véritable élément de stabilité.

9.1. Identité constitutionnelle et transformation. Concernant le rapport entre l'identité constitutionnelle turque et les transformations, on trouve que la Turquie a besoin surtout d'un droit constitutionnel raisonnable. On retrouve ce besoin pas seulement par le consensus sur la nécessité de dépasser la Constitution du 1982, mais aussi sur la base de

la nécessité qui fut signalée au sein des institutions de tempérer le principe majoritaire; et cela pour des raisons de réalisme politique, car le parti de majorité relative, l'AK, n'a pas le nombre suffisant de soutien pour modifier la Constitution selon les procédures prévues par la constitution en vigueur. De toute façon, un rôle signifiant du parlement dans le processus de transformation du modèle constitutionnel même fondé sur une séparation des pouvoirs qui est relativement concentrée (avec une vieille terminologie on pourrait dire "rationalisée") par exemple, à travers une seule chambre parlementaire, est aussi un barrage pour l'admission au Parlement. Ce choix de représentation réduite influence aussi le processus constituant. En effet, la Commission de Réconciliation Nationale tient compte de ce modèle de représentation en étant composée que par des représentants des parties composants l'Assemblée nationale. La critique qu'on pourra faire à ce propos est simple. On pourrait en effet dire qu'une Constitution doit être la Constitution de tout un peuple, et qu'un processus de transformation constitutionnel profond à travers le recours au pouvoir constituant, est différent de l'exercice du pouvoir législatif. Et cela s'appliquera même dans le cas, où les élections parlementaires, ont comme but déclaré de réviser la Constitution. Mais en effet, cette considération de principe ne tient pas compte de la structure de la société ni de la structure des mouvements sociaux et politiques dans la société. En effet, la création d'un constituant élu proportionnellement sans barrages, nécessite une structure politique de base et un principe d'organisation, qui permet la "réduction de la complexité". Par exemple, le constituant italien, les élections de 1946 ont vu la participation de plus de 50 parties aux élections. La représentation, qui été fondé sur 556 députés, était concentrée sur 4-5 forces. Toutefois, à l'intérieur de la Constituante, la mission d'élaborer et de proposer le projet de la Constitution a été assignée à une Commission pour la Constitution formée par 75 membres du constituant choisis parmi les représentants de tous les groupements politiques au sein de la Constituante. Mais au sein même de la Commission, il fut formé un comité de 18 rédacteurs qui a opéré d'une façon non formalisée, sans prendre note de ses travaux, permettant de garantir une grande efficacité de ses travaux; pourtant la question du dilemme sur le caractère discrétionnaire des travaux montre, en effet, que l'un des deux piliers du gouvernement, n'est pas seulement le gouvernement à travers le droit et limité par le droit (*iurisdictio*, selon la conception médiévale de Bracton, présentée aux modernes par MacIlwain), mais aussi le gouvernement discrétionnaire (*gubernaculum*). En effet, au début de cette même Convention de Philadelphie de 1787, il fut convenu que les travaux auraient lieu secrètement. En effet la discussion publique peut conduire à exacerber les différentes positions politiques. De toute façon la Commission de

réconciliation nationale turque, se positionne d'une façon différente par rapport aux plusieurs expériences précédentes et parmi elles les transformations constitutionnelles de la fin des années '80 du dernier siècle. En effet, la question en Turquie ne se posait pas en termes de rupture entre l'ordre politique, économique et sociale, mais elle était considérée comme un ensemble. Le principe de distribution des influences sur la politique semblait difficile à changer avec un petit nombre de partis au pouvoir, qui avaient en plus déjà déclaré leurs positions sur la constitution; le principe de distribution des influences sur l'économie, aussi lié aux accords entre les forces au pouvoir et les élites économiques et à un soutien social lié au fait, que la Turquie arrive profiter de sa position stratégique du point de vue tant commerciale qu'énergétique. Donc la question se pose d'une perspective sociale: changer la Constitution semble lier à garantir une identité politique et sociale dans une structure complexe composée d'un côté d'identités sociales non reconnues, une identité unitaire politiquement importante, mais qui a été construite et réalisée à travers le développement de groupes séparés et de mouvements qui ont profité de l'unité sociale artificielle. Une telle unité s'est accompagnée par de la violence et par des violations flagrantes de droit de l'homme. Ces violations sont le symptôme d'une difficulté à affirmer un principe républicain réel. Le respect des droits de l'homme, tant pour l'individu que dans les communautés où l'individualité se développe, semblerait l'institution clé, soit pour une participation définitive de la Turquie à la stabilisation politique, économique et sociale de l'Union européenne, soit comme proposition positive pour la modernisation des politiques sur la côte méridionale de la Méditerranée.

9.2. Liberté et raisons pour une nouvelle constitution. Pour cela, le débat qui est relatif à la transformation de la Constitution en Turquie devient un débat concentré sur des questions comme la tension entre liberté et autorité, entre unité et décentralisation, entre laïcité de l'État et sentiments religieux majoritaires, entre démocratie et pluralisme. Même la bonne volonté montrée par la Commission pour la réconciliation nationale de prendre en compte l'opinion des différents regroupements sociaux, bien mis en évidence par les représentants des partis d'opposition, ne convainc pas le parti AK que la "raison" doit être trouvée à partir de l'opinion de tous, mais plutôt que le caractère d'intégration du processus politique peut être protégé à travers une majorité. L'écho de cette opinion a été accompagné par l'affirmation du professeur Riza Türmen que "la majorité" dans les conditions politiques de la Turquie risque de porter à une dictature. En effet, les conditions de processus constituent, où la liberté d'opinion est fortement limitée par le droit pénal en vigueur ou par la loi anti-terrorisme, où il n'y a de possibilité réelle pour les personnes de se former une opinion critique

fondée sur leurs propres évaluations. Pour cela la seule utilisation d'un consensus à partir de la majorité parlementaire, manifesté par un soutien commun exprimé par les valeurs de la religion majoritaire, n'apparaissent pas être suffisantes. N'apparaissent pas suffisants aussi les efforts du parti majoritaire de balancer entre valeurs majoritaires et état de droit, car ce balancement nécessite une ouverture à l'alternance politique, qui s'appuie sur la protection des droits dans un contexte de pluralisme. Aussi concernant la question des valeurs, leur protection réelle met en jeu les structures de l'Etat constitutionnel de droit. En effet, chaque personne est une valeur immense que le droit doit protéger, aussi selon les équilibres et les convenances du moment, le développement du pluralisme ne pourra provenir que de l'héritage de l'Etat laïque, car il a permis, en Turquie le développement d'une structure constitutionnelle qui a permis d'envisager le concept du respect de la personne au-delà des différentes préférences politiques. Le fait, qu'encore la Turquie est le pays qui dans les jugements de la Cour européenne des droits de l'homme recoit la majorité de condamnations - en le 2011 il y avait 159 cas concernant la Turquie où au moins une violation de la Convention était déclarée, contre 121 dans le cas de la Russie et 105 dans le cas de l'Ukraine - montre que la question du respect des droits de l'homme a un caractère tout à fait préalable. La bonne capacité du parti de majorité relative, ou mieux de son leader, de gérer la complexe situation ne change pas les priorités; surtout au moment où l'inclusion des valeurs majoritaires dans le processus du gouvernement devient importante pour tous les Pays de la Méditerranée, il faut tenir compte, du fait que la responsabilité de la Turquie est aussi de proposer des solutions institutionnelles qui permettent le respect des droits de l'homme: le développement d'un Etat constitutionnel à travers une laïcité incluante pourra permettre au débat sur les valeurs de servir comme facteur de contrôle des violations des droits de l'homme et non le contraire. Pour cela, il faut tenir compte de la valeur importante de la consultation avec les associations qui s'occupent des droits de l'homme. En effet, dans une société où la religion majoritaire ne s'appuie pas sur une structure institutionnelle hiérarchique, comme dans le cas de l'Islam, la responsabilité de l'individu et donc des associations de la société civile doit bien être considérée comme la manifestation primordiale de la "contrafactualité" des valeurs et de leur rôle de contrôle. Même dans les sociétés où les valeurs religieuses majoritaires sont manifestées par une organisation hiérarchiquement structurée, comme l'Eglise catholique, l'histoire des droits de l'homme montre l'importance des mouvements civils menés pour garantir les droits aux exclus.

Dans le cas de la Turquie, la structure des violations des droits de l'homme montre une nécessité de réformer profondément l'administration et les relations entre les pouvoirs. Aussi la question de

l'accès à la procédure et du langage des institutions auront un rôle fondamental ainsi que la question de l'abus des droits. Ici, sans un débat public avec les groupes qui peuvent montrer et souligner les violations des droits de l'homme, les simples déclarations en faveur des droits même n'auront ni valeur morale ni juridique.

9.3. Valeurs et transformation. La question des valeurs quand bien même elle ne pourra se limiter à la dénonciation des situations des fait existants, mais doit bien se calquer sur les causes et se rapporter aux propositions. Les causes ne peuvent pas être considérées sans tenir compte de toute la complexité des relations économiques, politiques, sociales. Comme j'ai eu déjà l'occasion de souligner (Constitution and conflict... 2012 à venir) l'instabilité politique qui caractérise les pays qui se trouvent du côté méridional et sur la côte orientale de la Méditerranée dérivent du fait, que les relations de pouvoir intérieur sont souvent liées fortement au système des relations internationales, qui sont intéressées au contrôle de l'énergie et des marchés, dans le contexte d'une économie dissipatrice. La Turquie, en raison de sa forte dépendance de la circulation dissipatrice même si elle arrive dans le court terme à en bénéficier, ne peut pas empêcher par cette approche l'augmentation de l'instabilité de la région avec une chute réelle de la crédibilité de son modèle par rapport aux attentes internationales; à côté des fautes dans le respect des droits de l'homme, elle est la deuxième raison qui empêche la Turquie de devenir un véritable facteur de stabilisation dans la région.

9.3.1. La nécessité de dépasser les institutions d'une économie dissipatrice: l'insuffisance d'une circulation économique indifférente. Comme nous avons vue, outre que la circulation dissipatrice, il existe aussi deux autres types de circulation économique: la circulation indifférente et la circulation de rééquilibre. La circulation indifférente dérive du fait que le développement des technologies est souvent lié soit à la filière militaire, soit en compatibilité avec elle. Les hautes technologies ont surtout la caractéristique d'être soit dérivée d'un modèle d'accumulation dissipateur, soit en forte association avec lui. La circulation neutre permet en effet d'utiliser le surplus produit dans la circulation dissipatrice. Quant à la chute sociale de la production "indifférente", même si elle n'est pas orientée vers la filière militaire, coexiste avec la grande urbanisation, la concentration d'entreprise et la dépendance sociale qui caractérisent la circulation dissipatrice. Quant à cette circulation, elle est en effet caractérisée par un modèle de développement fort orienté sur la consommation et donc socialement faible par rapport aux baisses des cycles économiques tant conjoncturels que structurels. En plus ce modèle apparaît aussi fortement concentré par rapport à l'innovation, qui a lieu seulement dans certains endroits du monde, où le capital nécessaire au développement de la production de

masse se concentre. Sans doute, même ce modèle ne permet pas à la Turquie de jouer en véritable rôle de stabilisation ni de dépassement des dépendances dans la Méditerranée.

9.3.2. Droits, supranationalité citoyenne, biosphère et circulation créatrice: pour une Turquie comme modèle. Le débat sur la liberté et l'autorité, qui est l'élément principal, à notre avis, de l'attention tant des rapporteurs turcs que des autres rapporteurs, pourra être rapproché d'une conception des constitutions qui dérive de la conscience des interdépendances qui existent entre balance des libertés, balance des possibilités financières des Etats, balance des opportunités de développement, balance des compatibilité avec la biosphère et le développement des autres, balance de complémentarité entre les valeurs morales pratiques qui fondent les actions des communautés. D'où la nécessité de garder la constitution, à cet égard, comme un élément qui articule les différentes expériences à travers lesquelles la distribution des influences sur la société, sur la politique, sur la production et la répartition des biens et des services est conçue et réalisée. Cette perspective pose aussi un problème d'interactions verticales et horizontales, par exemple entre la vie de la loi morale intérieure conçue par le "soi", la vie des habitudes culturelles où "institutions", le droit des gens - droit internationale public, privé et commerciale - qui règlent les relations entre les communautés étatiques, le droit fondamental formel de ces communautés, les différentes branches du droit et enfin les différents droits territoriaux, des Etats d'une fédération, des autonomies, des régions, des différents niveaux du gouvernement local: à travers ces interactions, les éléments distributifs de la constitution prennent leur caractère juridique concret dans les différents ordres juridiques par rapport à l'interaction entre les différents niveaux des normes. C'est en cela que l'élément transnational naturel aux actions humaines ne pourra pas être exclu de la description des rapports de droit constitutionnel substantiellement compris. Pour cela aussi que les propositions asystémiques de politique constitutionnelle ne pourront pas être mises de côté. Pour cela également qu'il faudrait penser une constitution balancée, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur sans oublier la biosphère, pour soutenir de nouveaux projets de supranationalité fondés par l'action créatrice des individus, des sociétés, des associations et des institution ayant la possibilité de poursuivre des activités tournés vers le développement d'une nouvelle supranationalité, fondée sur des valeurs pratiquement compatibles en tant qu'adressées à une circulation économique vertueuse, car dirigée à rééquilibrer les communautés humaines tant entre elles qu'entre elles et la biosphère. Dans cette perspective il

convient de garder à la supranationalité les valeurs, en tant que responsabilité confiée à chacun, une valeur, qui est fondatrice d'une nouvelle citoyenneté. Cette citoyenneté, qui peut se fonder sur plusieurs activités comme: les activités des communautés dirigées pratiquement vers les autres et soi-même, par exemple la reconstruction de la biosphère à travers le reboisement; les activités républicaines dirigées à soulever les sociétés centrales des coûts de certains services, comme le développement de ses propres réseaux de services proportionnellement à ses possibilités (à partir des expériences rurales du Barefoot College jusqu'aux complexes corporations "Stadtwerke" d'Allemagne); les activités d'agriculture en économie et en symbiose avec la nature, qui réduisent sensiblement l'empreinte carbone et la dépendance alimentaire favorisent l'activisme local; à côté de ses activités on peut ajouter que le "commerce équitable" entre communautés, augmente tant l'activisme économique que la participation à la politique.

En effet, toute la clef de la compréhension de l'opportunité de cette transformation citoyenne et supranationale pour la Turquie dérive de la conscience de son passé, et de l'utilité de son passé pour le futur de tous. Le Sénégal a montré, à travers ses activités au sein de l'Union africaine, qu'on peut et que c'est convenable de travailler pour le pays. La Turquie, dont les ancêtres ont inauguré l'Age moderne à travers la manifestation d'une capacité organisatrice légendaire peut maintenant montrer que la grande capitale du droit et de la culture européenne, Istanbul, qui pour XVI siècles a été à la tête d'un Empire qui a réuni les différentes rives de la Méditerranée, n'est pas seulement la capitale du passé, mais du futur. Pour réaliser cela, il faut avant tout avoir conscience que les droits de l'homme ne sont pas une imposition en provenance de l'extérieure, mais une nécessité et une opportunité pour soi-même et pour les autres: leur respect et leur promotion, maintiendront la Turquie comme modèle.

BIBLIOGRAPHIE

P. Policastro, Constitution and conflict. Regulating regional interdependences through society-based supranationality as a path for the European and Mediterranean transformation, 2012.